

Neues Archiv

der

Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde

zur

Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellenschriften
deutscher Geschichten des Mittelalters.

Zwölfter Band.

Erstes Heft.

Mit 3 Tafeln.

Hannover.

Hahn'sche Buchhandlung.

1886.

XXI.

Die
Abtheilung 'Briefe'
der
Monumenta Germaniae.

Uebersicht der ersten Abschnitte bis zum Jahr 911.

Von
W. Gundlach.

Schluss.

III. Aevum Karolinorum regum et imperatorum posteriorum.

A.

1. Servati Lupi abbatis Ferrariensis epistolae.

Codd. mss.: Paris, Bibl. nat. *S. Germ. 852. Ep. 128. der gedruckten [Bethmann]. — 2858 (Colb.) s. IX. Epp. variae. A. VII, 865. — Bouhier 149 s. IX. Ep. 128. A. VIII, 286. — 12292 (S. Germ.) s. IX. Fragmenta.

Valenciennes *F. 2. 24 (S. Amandi Eln.) s. X. Ep. 128 [Bethmann].

Ausgabe: Opera ed. Baluzius p. 1—194.

Dazu kommen zwei Praefationes:

- a. der Vita S. Maximini episcopi Trevirensis, ad Waldonem: 'Amicos honestis'. Opp. p. 275;
- b. der Vita S. Wigberti abbatis Fritzlariensis, ad Bunum abbatem eiusque fratres: 'Cunctanti mihi'. Opp. p. 292.

2. Hincmari Remensis archiepiscopi epistolae.

Codd. mss.: Hannover, Kgl. Bibl. Abschr. des Flacius s. XV, dieselbe Hs., welche Eccard, Corp. hist. II, p. 375—430 abgedruckt hat; dazu kommen noch drei Stücke, unter ihnen R. 282. 287¹.

München 2534 (Ald. 4) s. XII. R. 251. — 5919 (Ebersb. 119) R. 251. — 12607 (Ransh. 7) s. XII. XIII. R. 251. N. A. IX, 553. — 13109 (Rat. civ. 109) s. XII. XIII. H. ep. ad Carolum regem R. 251(?). N. A. IX, 555. — 14427 (Em. E 50) s. XI. R. 251. N. A. IX, 560. — 14738 (Em. G 122) s. X. XI. R. 184. N. A. IV, 560. IX, 564. — 17290 (Scheftl. 290) s. XIV. XV. R. 251. N. A. IX, 572. — 19131 (Teg. 1131²) s. XII. R. 251. N. A. IX, 581. — 21625 (Weihest. 125) s. XV. H. ad Carolum regem R. 251(?). N. A. IX, 587.

1) Soweit es möglich war, sind die einzelnen Stücke durch die Nummern bezeichnet worden, welche Schrörs (Hincmar, Erzbischof von Reims) im 'Registrum Hincmari' S. 518—561 angiebt. 2) Wohl nicht verschieden von den Arch. VII, S. 122, angeführten 'Epistolae Hincmari ad Carolum Teg. 952'. Während in dem neuen Münchener Catalog Teg. 952 fehlt, enthält dagegen jener Auszug aus dem alten Catalog nicht Teg. 1131.

Salzburg, S. Petersstift VII, 34, R. 251. A. IX, 482.

Wien, Hofbibl. 628 (Theol. 743) s. XI. R. 251. — 974 (Univ. 276) s. XII. R. 251. — 1040 (Theol. 383) s. XII. R. 251.

Brüssel, Burg. Bibl., *5413—22 s. IX. H. ad Harduicum et Theutgaudum episcopos: 'Quidam homo laicus' [Bethmann]. A. VII, 866. VIII, 496. — *4087 s. XII. ex. 'Nuper in parochia mea' [Bethmann]. 'Der Brief scheint ein späteres Machwerk zu sein'. B. — 4100 s. XII. 'Nuper in parochia mea'. A. VIII, 493. — 7483 s. XIII. H. ad Carolum regem. N. A. II, 248. cf. A. VIII, 504.

Kopenhagen, Kgl. Bibl. 166 s. XI. R. 116. N. A. X, 448.

Paris, Bibl. nat. 1594 (Bigot.) s. IX. ad Hadrianum papam ep., qua Actardum incardinari deposcit. A. I, 303. — 2373 (Colb.) s. XII. R. 344 (?). A. I, 303. VII, 41. — 2445 A. s. XIV. ad Carolum Calv. de gestis et passione S. Dionysii (Mabillon, Vet. Anal. p. 212). — 2447 s. XIV. ders. Brief. *2827 s. XIII. ders. Brief [Bethmann]. A. I, 303. — 2865 (Colb.) s. IX. H. tractatus adv. Hincmarum Laudun., Hincmari Rem. et Laud. epp. mutuae. A. I, 303. VII, 44. — 2866 (Colb.) s. X. liber de divortio Lotharii regis et Thetbergae. A. VII, 44. — 2878 (Mazar.) s. XIII. R. 146. — 5095 (Tellerianus) s. X. Hincmari Rem. et Laud. epp. mutuae. A. I, 303. VII, 55. — 5569 (Baluz.) s. X. wie 2445 A. A. I, 303. — 10402 s. XVII. Lettre d'Hincmar. — 13764 (S. Germ. = 1040?) s. X. H. epp. IV. — S. Germ. 1040 (olim 725. S. Remigii Rem.)¹ s. X. R. 129. 130. 131. A. VII, 259, 868. VIII, 293. — Suppl. lat. 271. A. VII, 868. — Coll. Dupuy 9. Lettres d'Hincmar. N. A. VIII, 622.

Laon, Theol. s. IX. Epp. selectae, H. clero ordini et plebi Laudun.: 'Sicut beatus papa Innoc.' A. VII, 863. 865. — 137 (jetzt 407). Hincmari aliorumque epp. A. VII, 865. VIII, 392. — 399. 456 s. IX. X. R. 193^a. 193^c. 195. 196. 197. 204^b. 206. 287. A. VII, 865. XI, 493.

Florenz, Laurentiana, S. Crucis Dext. XIX, 9 s. XI. Hincmari comm. in Genes. ep. ad Ricardum, ad Carolum imp. A. XII. 726.

Rom, Eig. Vatic. 1347 s. IX. H. ep. formata ad Aeneam: 'Nostri fratres', et Aeneae ep. rescripta. A. XII, 226. N. A. I, 570. — Christ. 151 (S. Joh. bapt. Laud.) s. XIII. R. 206. A. XII, 269. — Palat. 295 s. XII. R. 251. A. XII, 334. — 296 s. XI. Hincmari defensio cap. LV, H. Remens. ad Laud. epp. (Labbe, Conc. VIII, p. 1789 sqq.) und R. 287. A. XII, 334. — Vallicell. D. 38 s. X. Nicolai I. epp. nebst denen von Hinkmar, Rothad u. s. w. A. XII, 424.

1) Die von Sirmond als Cod. S. Remigii Remensis bezeichnete Hs.

Cheltenham, Bibl. des Sir Thomas Phillipps, 1745 (Meerm. 578) s. IX. ex. Hincmari epp. ad imperatorem Carolum in duobus foliis, H. Brief an Karl über den h. Dionys cf. Maassen, Sitzungs- b. der Wiener Akademie LVI, S. 173 ff. A. VII, 98. N. A. IV, 588. — 1769 s. X. R. 142. 329. 355. 502. 504. 505. 506. 507¹. A. IX, 499. N. A. IV, 588. — 25133 Hincmari epp. N. A. X, 591.

Oxford, Bodl. 3690. 224 (E Museo 157) s. IX. Hincmari epp., darunter R. 251. A. VII, 91. 865.

Dublin, Trinity college 684. 544. R. 195(?). 196(?). 197(?). 206. A. VII, 104.

Madrid, Bibl. nac. C. 40 s. XII. Canonen-Sammlung, darunter Hincmar-Briefe. N. A. VI, 290. — C. 144 s. XII. gleichfalls N. A. VI, 291.

Escorial, Real bibl. de S. Lorenzo Z. III. 19 gleichfalls N. A. VI, 283.

Barcelona, Archivo de la corona de Aragon 40 (Heine) s. XI. die Briefe Hincmars an Karl. N. A. VI, 386.

Ausgaben: Hincmari archiepiscopi Remensis opera ed. I. Sirmondus I. II (1645), worin die Briefe nach folgenden Codd. herausgegeben sind: S. Remigii Remensis, S. Michaelis ad Mosam, monasterii Herivallensis, Viridunensis, Suessionensis, Leodiensis (S. Laurentii Leodiensis), bibl. Thuaneae, Belvacensis, Laudunensis (S. Mariae Laudunensis); benutzt hat Sirmond ausserdem die beiden zu seiner Zeit vorhandenen Ausgaben: *Opuscula et epistolae Hincmari Remensis archiepiscopi* (1615) ed. Cordesius, der seine Quelle niemals genauer bezeichnet, und *Hincmari Remensis archiepiscopi epistolae ex ms. membranaceo cod. bibliothecae nob. et cathedralis ecclesiae Spirensis descriptae et nunc primum excusae*, ed. Busaeus.

3. Iohannis VIII. papae epistolae.

Codd. mss.: Rom, *Vatic. s. XI. A. V, 32. N. A. VI, 647. VIII, 6 [Mau].

Turin, Universitätsbibl. 903 (E. V. 44) s. XII. A. IX, 603. N. A. III, 340. VIII, 360. 363. 606.

London, Brit. Mus. Add. Mss. 8873. N. A. IV, 337. 338. V, 279. 298—316. 587.

B.

1) Lotharii imperatoris ad Leonem IV. papam ep., ut Hincmaro archiepiscopo usum pallii concedat: 'Sedem apostolicam'. Labbe, Conc. VIII, p. 32: 'Ex cod. ms. ecclesiae Laudunensis hanc epistolam edidit r. p. Ludovicus Cellotius'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1115.) Codd. mss.: Laon 399. 456. A. XI, 494. — Dublin, Trinity College 684. 544. A. VII, 104².

1) Die Hs. trifft in ihrem Inhalt mit dem Cod. Viridunensis Sirmonds zusammen. 2) Dazu kommen aus der Translatio S. Alexandri (MG. SS. II,

2) Ludovici Germanici regis ad Hadrianum papam ep., qua ecclesiae Coloniensi septennio proprio pastore viduatae Willibertum praefectum esse nuntiat, pro quo pallium petit: 'Omnipotens Deus vos'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1431).

ad Ludovicum II. imperatorem ep.: suadeat papae, ut Williberto archiepiscopo Coloniensi nuper electo pallium mittat: 'Opulento caritate dictante'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1432).

ad Engilbergam imperatricem, filiam suam, de eadem re ep. 'Si omnes una aegritudine'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1433).

ad Hadrianum papam ep.: agit de Williberto archiepiscopo Coloniensi confirmando: 'Sicut antecessores et parentes'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1438).

Ausgabe: Floss, Papstwahl S. 75. 78. 81. 84. Cod. ms.:

*Trier LXXI s. XII. XIII. [Waitz]. A. XI, 491.

3) Caroli Calvi regis libellus proclamationis adversus Wenilonem Senonensem archiepiscopum . . in sancta synodo apud Tullensium parochiam propria ipsius manu porrectus: 'Quia sicut dicit'. Baron. Ann. eccl. A. 859 N. 25 ex cod. ms. Antonii Augustini. MG. LL. I, 462.

ad Nicolaum papam ep., qua pro Adventio intercedens petit, ut in gratiam recipiatur: 'Quia sicut devotio'. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 56 ex cod. Trevir.

ad Nicolaum papam ep., qua de actis synodi Suessionensis III. scribens laudat Hincmari oboedientiam, et clericorum integram restitutionem pontifici reservatam et a se interim ecclesiam Bituricensem Vulfado commendatam esse nuntiat: 'Sanctae paternitatis vestrae'. Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 84 ex monumentis bibl. Nicolai Fabri. Cod. ms.: Laon 399. 456. A. XI, 494.

ad Hadrianum papam ep., qua eum de Hincmaro Laudunensi episcopo quoddam imperantem commonefacit 'quia reges Francorum ex regio genere nati non episcoporum vicedomini, sed terrae domini hactenus computati sunt': 'Scriptum est etiam'. Baron. Ann. eccl. A. 871 N. 93 ex epistola Hadriani. Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. 1594 s. IX. A. I, 298.

ad Nicolaum papam ep., qua de Ebonis causa uberrime scribit, Vulfadi acceleratam promotionem excusat palliumque pro eo petit: 'Quamvis omnium Deo'. Sirmond III, p. 359: 'Nunc primum edita ex codd. Laudunensi et Leodiensi'. Cod. ms.: (?) Laon 399. 456. A. XI, 495.

ad Adonem Viennensem archiepiscopum de Bernario Gratianopolitano episcopo ordinando ep. 'Per Odonem'. Sirmond III, p. 377 ex cod. S. Mariae Anitiensis. Cod. ms.: *Paris, Bibl. nat. 1452 s. IX [Bethmann].

p. 677) drei Stücke (das zweite ein Mandat), welche die Empfehlung Waltperts für seine Romreise zum Gegenstande haben, gerichtet an König Ludwig, an alle Bischöfe, Grafen und öffentlichen Beamten und an Papst Leo (Böhmer-Mühlbacher R. 1106. 1107. 1108). Ueber zwei andere Briefe Lothars s. Hrabanus.

ad Nicolaum papam ep. paullo ante synodum Suessionensem scripta, ut ecclesiam Bituricensem Vulfado interim committere liceat: 'Sanctitatem paternitatis'. Sirmond III, p. 613: 'Nunc primum in lucem edita ex cod. S. Mariae Laudunensis'. Cod. ms.: Laon 399. 456. A. XI, 493.

ad Hadrianum II. papam ep., qua conqueritur, quod ab eo sua maiestas regia minus honorifice habeatur: 'Vestra veneranda paternitas'. Delalande, Conc. ant. Gall. Supplementa, p. 264: 'Ex cod. Petaviano nunc primum editur'.

4) Ludovici II. imperatoris ad Adonem Viennensem archiepiscopum de Bernario episcopo Gratianopolitano ordinando ep. 'Amantissimus et desiderantissimus'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1208). Sirmond III, p. 376 ex cod. S. Mariae Anitiensis. Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. *1452 s. IX. [Bethmann]. A. VIII, 338.

ad Basilium Orientalem imperatorem increpantem, quod nomen imperatoris affectet, ep. apologetica: 'Probabile quidem et laudabile'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1213). Mon. Germ. SS. III, 521 im Chron. Salern. c. 106.

5) Lotharii regis ad Nicolaum papam ep., qua se Romam profecturum esse nuntiat et auxilium contra Saracenos pollicetur: 'Rex regum et princeps'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1258). Baron. Ann. eccl. A. 867 N. 121 ex cod. Trevir.

ad eundem ep., qua Theutgaudum et Guntharium excommunicatos deplorat et pro Theutgaudo veniam petit: 'Postquam nobis divina'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1269). Baron. Ann. eccl. A. 864 N. 24 ex cod. Trevirensi.

ad eundem ep., qua rex litteris papae exagitatus se purgare conatur: 'Deferente mansuetudinis'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1278). Baron. Ann. eccl. A. 864 N. 20 ex cod. Trevirensi.

ad eundem ep., qua in omnibus se eius voluntati obsecuturum esse promittit: 'Postquam nobis gratuita'¹. (Böhmer-Mühlbacher R. 1281). Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 37 ex cod. Trevir.

ad Hadrianum papam ep., qua, Nicolao papa mortuo, ab eius successore petit, ut, quod a Nicolao obtinere non potuit, Romae audiatur: 'Infausta relatio'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1282). Baron. Ann. eccl. A. 867 N. 150 ex cod. Trevir.

ad Adonem Viennensem archiepiscopum de Bernario Gratianopolitano episcopo ordinando ep. 'De itinere'. (Böhmer-Mühlbacher R. 1289). Sirmond III, p. 377 ex cod. S. Mariae Anitiensis. Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. *1452 s. IX. [Bethmann]. A. VIII, 338.

1) Der Cod. Paris. 7561 (Baluz.) s. X. enthält ein Fragmentum epistolae, ut videtur, Lotharii regis ad Nicolaum papam.

Contestatio Lotharii regis appellantis de coniugio sibi concedendo: 'Vos o sanctissimi pontifices'. Cod. ms.: Rom, Palat. 576 (RA. II) s. IX. ex.¹. A. XII, 338.

C.

1) Sergii II. papae de Drogone episcopo Metensi, gloriosi quondam Karoli imperatoris filio, cunctis trans Alpes provinciis vicario praefecto ad episcopos transalpinos ep. 'Optaveram equidem'. J. 2586. Sirmond III, p. 9: 'in Metensi codice S. Arnulfi nacti sumus'.

ad Andream patriarcham Aquileiensem de eius cum patriarcha Gradensi lite auspiciis imperatoris componenda ep. 'Pro universis'. J. 2592. Ughelli, Italia sacra V, p. 38: 'ex praestantissimo clarissimi nobilissimique viri Bernardi Trivisani ms. codice descripta'.

† de coenobio Gandersheimensi ad omnes christianos ep. 'Omnis itaque'. J. 2594. Pertz, Probedruck eines Urkkb. der welfischen Lande p. 5. Cod. ms.: Rom. Eig. Vatic. 5638 s. XVII. Epp. Sergii II. A. XII, 250.

2) Leonis IV. papae ad Lotharium imperatorem epistolae:
a. se excusat, quod Alteo episcopo Augustodunensi pallium contra patrum statuta tribuere religioni duxerit: 'Mandastis ut'. J. 2603. Ivonis decr. IV, c. 210.

b. imperatori postulanti respondet, se Hincmaro pallii usum libenter concedere, ut eo cotidie sacro fungens utatur officio: 'Direxistis nobis'. J. 2607. Coll. Brit. Leonis ep. 12.

c. de legato suo in itinere per consilium Georgii, Adriani et Petri occiso: 'Legatum quem'. J. 2610. Coll. Brit. Leonis ep. 15.

d. de Hincmaro, qui superbiae tumore inflatus imperatorem una cum fratre Carolo rege et uxore ac filiis anathemate iniuriasset: 'Non solum Hincmarum'. J. 2619. Coll. Brit. Leonis ep. 38.

e. precatur, ut imperator Roliandum Arelatensem episcopum Romam venire sinat: 'Vestram humiliter'. J. 2621. Coll. Brit. Leonis ep. 2.

f. pro lapsis et in vinculis constitutis deprecatur: 'Praecessores nostri'. J. 2622. Coll. Brit. Leonis ep. 4.

g. 'de illis tribus iam publice condemnatis et reprobis viris Georgio, Adriano et Petro': 'Habetis de hoc', 'De illis tribus', 'Vestram flagitamus'. J. 2638. Ivonis decr. IV, c. 181, X, c. 88.

1) In derselben Hs. findet sich nach Bethmanns Bericht noch folgender Brief: Dñō g. D. beat. et dignitate pontif. rever. A. praesuli dign. suus in Chr. f. immo dev. servulus A. orat sal. et semp. r. cor. 'Exuperat omnes parvitates'. Abhandlung darüber: 'utrum legitima inita copula nuptiarum causa praecedentis cognationis debeat vel possit dissolvi', in Bezug auf Lothars Ehescheidung; darin fehlen einige Blätter und der Schreiber hört mitten darin 'in quibusdam' auf, mitten auf der Seite. A. XII, 338.

h. 'de capitulis vel praeceptis imperialibus eius suorumque etiam pontificum praedecessorum irrefragabiliter et nunc et in aevum custodiendis': 'De capitulis vel'. J. 2643. Ivonis decr. IV, c. 176.

i. concilii cuiusdam decretum nuntiat: 'Cum pro ceteris'. J. 2644. Coll. Brit. Leonis ep. 30.

Eiusdem ad Ludovicum regem et imperatorem epistolae:

a. iterum rogat, ne Petrum et Adrianum ad se mittat, quos si miserit, sese in vitae periculum adductum iri: 'Petrum et'. J. 2602. Ivonis decr. X, c. 73 (Coll. Brit. Leonis ep. 35).

b. Saracenis impetum in Romanum portum minitantibus, 'nostrum', scribit, congregari praecipimus populum maritimumque ad litus descendere decrevimus et egressi sumus Roma: 'Plures homines', 'Igitur cum saepe'. J. 2620. Coll. Brit. Leonis ep. 1 und Ivonis decr. X, c. 83.

c. exponit, ideo pontificatus culmen se suscepisse, ut discordes ad concordiam revocet: 'Ut nostis ideo'. J. 2630. Coll. Brit. Leonis ep. 10.

d. implorat, ut missos dirigat, qui 'cuncta quemadmodum si vestra praesens fuisset imperialis gloria diligenter exquirant' (in causa, ut videtur, Georgii, Adriani, Petri capitis damnatorum): 'Nos si incompetenter'. J. 2646. Ivonis decr. V, c. 22 (Coll. Brit. Leonis ep. 41).

Eiusdem ad Lotharium et Ludovicum imperatores epistolae:

a. Colono diacono ecclesiam Reatinam aut Asculanam rogat: 'Reatina ecclesia'. J. 2613. Gratiani D. 63, c. 16 (Coll. Brit. Leonis ep. 20).

b. imperatoribus secundum consuetudinem 'festivitatis (paschalis) insigne decusque' victoriae ramos destinat: 'Christiana amoris'. J. 2626. Coll. Brit. Leonis ep. 6.

c. scribit: 'Inter nos et vos pacti serie statutum est et confirmatum, quod electio et consecratio futuri Romani pontificis non nisi iuste et canonice fieri debeat': 'Inter nos et'. J. 2652. Ivonis decr. V, c. 14 (Coll. Brit. Leonis ep. 34).

Eiusdem ad Carolum Calvum regem epistolae:

a. scribit: 'Si fortassis, quod non credimus, apud vos inutiles iudicamur, ecclesia tamen, cui praesumus, non inutilis, sed caput principiumque omnium merito simul ab omnibus vocatur': 'Si fortassis'. J. 2625. Ivonis decr. V, c. 21 (Coll. Brit. Leonis ep. 40).

b. scribit: 'Contra sanctorum patrum censuras videtur existere, si saecularis homo vel laicus presbyteros ab ecclesiis, in quibus tempore ordinationis eorum denominati vel introducti fuerint, nitatur expellere': 'Contra sanctorum'. J. 2641. Ivonis decr. III, c. 102 (Coll. Brit. Leonis ep. 27).

Eiusdem ad exercitum Francorum ep., qua eum ad viriliter pugnandum 'contra inimicos sanctae fidei et adversarios

omnium regionum' adhortatur: 'Omni timore', 'Ubi usque', 'Omnium vestrum'. J. 2642. Ivonis decr. X, c. 87 (Coll. Brit. Leonis ep. 28).

Eiusdem ad omnes Galliarum episcopos de Hincmaro, qui superbiae tumore inflatus imperatorem una cum fratre Carolo rege et uxore ac filiis anathemate iniuriasset: 'Relatum nostro'. J. 2618. Coll. Brit. Leonis ep. 37.

Eiusdem ad Hincmarum archiepiscopum Remensem epistolae:

a. concedit ei pallium cotidianis usibus: 'Pallium frater'. J. 2608. Collectio Brit. Leonis ep. 13.

b. litteris Lotharii imperatoris et Ludovici regis fratris eius commotus Falcaricum imperialem vasallum ab Hincmaro excommunicatum ecclesiae iterum sociari iubet: 'Vasallus quidam'. J. 2614. Coll. Brit. Leonis ep. 22.

c. scribit de confirmanda synodo Suessionensi se haesitare cum aliis de causis, tum quod 'imperialis epistola' nondum allata sit, 'quae hoc, quod expetendum Hincmarus miserit, specialiter indicare potuisset': 'Causas pro quibus'. J. 2631, Mansi XIV, p. 886 ex Hincmari ep. ad Nicolaum.

d. praecipit, ut congregata synodo sacerdotum, qui in synodo Suessionensi depositi sedem apostolicam expetierint, iterum sententia tractetur: 'Inhonestum atque'. J. 2632. Coll. Brit. Leonis ep. 11.

Eiusdem ad singulos episcopos Galliae epistolae:

a. Ebruino Silvanectensi et Ermenfrido Bellovacensi episcopis mandat, ut absolvant presbyterum quendam excommunicatum: 'Quia praesulatus'. J. 2624. Gratiani decr. C. 1, qu. 4, c. 5 (Coll. Brit. Leonis ep. 39).

b. Fredulum Narbonensem et Audesindum Elenensem episcopos excommunicat, donec Gautam presbyterum ab eis pro crimine non comprobato excommunicatum pristino restituant honori: 'Cum venerabiles'. J. 2623. Coll. Brit. Leonis ep. 5.

c. Georgio duci Aemiliae scribit, se suos opprimi numquam passurum esse: 'Scire vos'. J. 2627. Ivonis decr. X, c. 84 (Coll. Brit. Leonis ep. 7).

d. Iohanni archiepiscopo Ravennati idem quod Georgio duci, fratri Iohannis, scribit: 'Videte quia' ('Pro certo scitote'). J. 2628. Ivonis decr. X, c. 85 (Coll. Brit. Leonis ep. 8).

e. Prudentio episcopo Trecensi mandat, monasterium ab Adremaro monacho conditum ita consecret, ut sub iure et potestate s. Romanae ecclesiae permaneat: 'Cognoscat prudentia'. J. 2657. Baron. Ann. eccl. A. 855 N. 19.

f. Victori patriarchae Gradensi pallium tribuit: 'Diebus vitae tuae'. J. 2616. (Ughelli, Italia sacra V, p. 1106.) In tabularii Venet. cod. Trivisiano fol. 45; cf. Kaltenbrunner Sitzungsberichte der Wiener Akad. 94 (1879), p. 644.

Cod. ms.: London, Brit. Mus. Add. Mss. 8873 s. XII. inc. N. A. IV, 338, V, 279. 376—392.

3) Benedicti III. papae ad Hincmarum ep., qua acta synodi Suessionensis II. approbat primatumque Hincmari confirmat: 'Probabilium sacrorumque'. J. 2664. Baron. Ann. eccl. A. 853 N. 15 ex scripto cod. Antonii Augustini in Vaticanam bibl. relato. Cod. ms.: Brüssel, Burg. Bibl. 5413—22 s. IX. A. VII, 867.

ad omnes (Provinciae) regis Caroli regni episcopos ep., qua eos Romam venire iubet et Hubertum clericum 'quondam Busonis filium' (et fratrem Theutbergae reginae), qui 'pacem', inquit, 'quam inter Hludovicum munivimus suosque gloriosos germanos sua miserrima cupiditate ad multorum christianorum necem atque periculum scindere, ut audivimus, non dubitavit'. 'Bonorum semper'. J. 2669. Baron. Ann. eccl. A. 856 N. 24 ex cod. Antonii Augustini manuscripto. Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. 1557. 9 s. X. A. VII, 39.

ad Vitalem patriarcham Gradensem ep., qua ei pallii usum tribuit: 'Diebus vitae tuae'. J. 2672. In tabularii Venet. cod. Trivisiano fol. 47; vide Kaltenbrunner, Sitzungsberichte der Wien. Ak. (1879) 94, p. 644. Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. 3859 A. (Mazar.) s. XVI. Benedicti (III?), Nicolai I. epp.

4) Nicolai I. papae ad Ludovicum Germanicum regem epistolae:

a. redarguit regem, quod 'illicitam copulam inter Lotharium et Waldradam' non prohibuerit, postulat, ut archiepiscoporum deiectorum Guntharii Coloniensis et Theutgaudi Trevirensis communionem et ipse vitet et vitari a suis iubeat additque de primatu septentrionali episcopi Bremensis aliisque rebus: 'Fateor veraciter'. J. 2758. Baluz. Misc. V, p. 479 ex veteri cod. ms. S. Remigii Remensis.

b. petit, ut Lotharium regem ad amorem Theutbergae praestandum adhortetur et Ingeltrudem ad Bosonem maritum redire cogat: 'Precamur amabilem'. J. 2874. Caraffa, Epistolarum decretalium summorum pontificum tom. III, p. 203 ('ex vetusto cod. ms.').

c. scribit se singulos regni eius metropolitas ad synodum Romanam convocasse: 'Comperiat celsitudo'. J. 2883. von Pflugk-Harttung, Acta pontificum Romanorum inedita II, p. 34: Abschr. des cod. C. 15 fol. 252^b in der Bibl. Valli-celliana in Rom.

d. postulat, ut Waldradam ad se mittat, Theutbergae dignitati consulat, Coloniensi et Trevirensi ecclesiis canonice praefici episcopos patiatur: 'Syllabarum vestrarum'. J. 2884. Caraffa III, p. 205.

e. hortatur, ut Theutgaudi Trevirensis et Guntharii Coloniensis archiepiscoporum restitutionem poscere cesset: 'Epistolam serenitatis'. J. 2885. Caraffa III, p. 209.

Eiusdem ad Ludovicum Germanicum et Carolum Calvum reges ep., qua laudatos ob initam societatem reprehendit, quod episcopos ad synodum Romanam non miserint, et de Lothario et Theutberga agit: 'Credimus ex Dei'. J. 2788. Caraffa III, p. 132.

Eiusdem ad Carolum Calvum regem epistolae:

a. mandat, nitatur, ne Lotharius rex Ingiltrudem, Bosonis uxorem, diutius manere in suo regno patiat: 'Vestram regiam'. J. 2685. Baron. Ann. eccl. A. 862 N. 34: 'nunc primum edita ex scripto codice Parisiis missa a Fabro'.

b. praescribit, ut episcopos duos ad synodum Theutbergae et Waldradae causa Metis celebrandam mittat idemque Ludovico Germanico praeceptum nuntiat: 'Sedes haec'. J. 2699. Caraffa III, p. 119.

c. rogat, ut Balduinum comitem Flandriae, qui invito eo regiam Iudith duxerit, in gratiam recipiat: 'Beato ac'. J. 2703. Caraffa III, p. 121.

d. scribit regi ira accenso, quod filius Carolus rex Aquitanorum iniussu suo viduam Humberti Arvernorum comitis in matrimonium duxerit: 'Dilectus filius'. J. 2705. Baluz. Misc. V, p. 486 ex cod. 4048 bibl. Colbertinae et ex Rivipullensi.

e. scribit, curet, ut Rothadus, Suessionensis episcopus, in integrum restitutus Romam accedat additque de suis ad Hincmarum archiepiscopum Remensem litteris: 'Nunc laudanda'. J. 2713. Caraffa III, p. 141.

f. respondet, se eius de privilegiis S. Dionysii confirmandis voluntati libenti animo satisfacisse, ex episcopi Parisiensis potestate monasterium eximens: 'Supernae miserationis'. J. 2719. Tardif, Mon. hist. p. 125: 'Cette lettre a été transcrite au revers d'un diplôme mérovingien sur papyrus. Les passages qui manquent dans l'original ont été restitués d'après le texte donné par Doublet, Hist. de l'abbaye de Saint-Denis p. 456'.

g. supplicans regi pro Balduino Flandriae comite qui, filia regis (Iudith) furto in matrimonium ducta, ab episcopis regni Caroli anathematizatus Romam venerat, precatur, ut legaliter ei filiam in uxorem dimittat; de Rothado episcopo Suessionensi, quid Hincmaro archiepiscopo Remensi ceterisque episcopis mandaverit significat gratulaturque de 'Nortmannorum subacta rabie': 'O quam vera'. J. 2722. Caraffa III, p. 138.

h. laudat regem, quod sibi 'oboedientiae colla tanta facilitate submiserit', hortatur, ut Rothado episcopo Suessionensi Romam profecturo, quae ad perficiendum iter opus sint, tribuat: 'Cum vos tantae'. J. 2738. Caraffa III, p. 149.

i. scribit de monasterio S. Karilefi Anisolensi in potestatem Rotberti episcopi Cenomannensis restituendo: 'Excellentiae vestrae'. J. 2742. Caraffa III, p. 222.

k. suadet regi pacem cum eius nepote Ludovico II. imperatore faciendam: 'Initium locutionis'. J. 2773. Caraffa III, p. 128.

l. commendat Rothadum episcopum Suessionensem a sese restitutum: ei ablatas ecclesiae res reddi iubeat: 'Quamquam Rothadum'. J. 2783. Caraffa III, p. 158.

m. nuntiat regi pallium Egiloni archiepiscopo Senonensi missum esse: 'Cum acceptae'. J. 2810. Mansi XV, p. 392.

n. respondet de Vulfado post Rodulfi archiepiscopi Bituricensis mortem electo non posse statui, priusquam acta synodi Vulfadi sociorumque causa convocatae sibi afferantur: 'Excellentiae vestrae'. J. 2811. Sirmond III, p. 615: 'Nunc primum in lucem edita ex cod. S. Mariae Laudunensis'.

o. gratias agit de clericorum restituendorum studio, addit de Balduino comite Flandriae amplius fovendo ac de suis ad Hincmarum archiepiscopum Remensem litteris: 'Cum talem se'. J. 2824. Caraffa III, p. 202.

p. rogat, ut Lotharium regem pro sorore Helletrude, Berengarii comitis vidua, praediis suis privata deprecetur (idemque Ludovicum Germanicum se rogasse scribit): 'Litteris scilicet'. J. 2827. Baron. Ann. eccl. A. 867 N. 128 ex cod. S. Mariae sup. Minervam.

q. mandat, ut Dionysii Areopagitae 'de divinis nominibus vel caelestibus ordinibus' librum a Iohanne Scoto, suspectae fidei viro, ex Graeco in Latinum translatus sibi mittat, 'quatenus, dum a sui apostolatus iudicio fuerit approbatus, ab omnibus acceptior habeatur': 'Relatum est'. J. 2833. Ivonis decr. IV, c. 104.

r. scribit de Hugone, qui fratrem necaverit, in proprias possessiones, in legitimum matrimonium restituendo, salva poenitentia ei imposita: 'Quidam vestrae'. J. 2834. Ivonis decr. X, c. 184.

s. † ad animum revocat legem quandam imperialem ab Eusebio in Historia ecclesiastica citatam: 'Istoria ecclesiastica'. J. 2859. Gratian. decr. C. XXXIII, qu. 2, c. 3.

t. † scribit se penitus ignorare, quomodo, qui humanis tantum rebus, non divinis praesunt, de his, per quos divina ministrantur, iudicare praesumant: 'Denique hi quibus'. J. 2860. v. Pflugk-Harttung, Acta inedita II, p. 34 ex cod. Taurin. E. V. 44 fol. 79 s. XIII.

u. scribit, incredibilem famam ad se perlatam esse, eum accepto monasterio quodam societatem cum Lothario rege iniisse adversus Theutbergam; quod ceperit Lotharius consilium adulterii Theutbergae monomachia probandi reprehendit, hanc diligentissime commendat: 'Numquam dolorem'. J. 2872. Caraffa III, p. 195.

v. significat, se singulos regni eius metropolitas 'ad quae-

dam tractanda ecclesiastica negotia' convenire cum suffraganeis iussisse: 'Comperiat celsitudo'. J. 2882. Mansi XV, p. 332.

Eiusdem ad Hermentrudem reginam, Caroli Calvi uxorem epistolae:

a. deprecatur pro Balduino filiae eius raptore: 'Fidelium universitas'. J. 2704. Caraffa III, p. 122.

b. respondet, se Liudoni ostendisse, quare Rothadi episcopi Suessionensis causa neglegi non possit: 'Litteras dilectionis'. J. 2739. Caraffa III, p. 150.

c. gratias agit de 'munerum diversis speciebus oblatis': 'Devotionem tuam'. J. 2763. Caraffa III, p. 231.

Eiusdem ad Ludovicum et Carolum, Caroli Calvi regis filios, ep.: gaudet, eos in gratiam rediisse cum patre, a quo ne denuo divellantur, monet: 'Pervenit ad'. J. 2728. Caraffa III, p. 232.

Eiusdem ad Ludovicum II. imperatorem epistolae:

a. poscit legatis suis ad synodum Metensem tendentibus praesidium: 'Augustae serenitatis'. J. 2701. Caraffa III, p. 120.

b. 1) monet, 'ut si de sacerdotibus aliquid contigerit eum audire, quod confusionem piis mentibus ingerat, paternam verecundiam contegat'; 2) hortatur, ut Suffredum episcopum Placentinum iniuste deiectionem restituat; 3) nuntiat, se Astulfum legatum imperatoris sicut decuit suscepisse, 'licet numquam apostolicae sedis moris fuerit absque signatis apicibus undecumque legationem suscipere'; 4) disceptat quomodo legatio suscipienda sit: 'In scripturis', 'Denique si Suffredus', 'Nobilissimus vir', 'Illud vero'. J. 2791. Gratiani decr. I, D. 96, c. 8; C. VI, qu. 3, c. 3; I, D. 97, c. 3; Anal. iur. pont. X, p. 169.

c. hortatur, ut 'cum exteris gentibus pro remediis et securitate christianorum placitum ineat, cum constet, non ob aliud id fieri, nisi ut fera saevitia eorum, quae in fidelibus unanimiter exardescit, aliquo modo refranetur': 'Christianae religioni'. J. 2832. Baluz. Misc. V, p. 485 ex cod. 4048 bibl. Colbertinae et ex Rivipullensi.

Eiusdem ad Lotharium regem Lotharingiae epistolae:

a. commendat Rhadoaldum Portuensem et Iohannem Ficoclensem episcopos missos, ut synodo Theutbergae et Waldradae causa cogendae intersint: 'Regalis excellentiae'. J. 2698. Caraffa III, p. 119.

b. incusat regem, quod neglecto Hincmari metropolitae Remensis iure ecclesiae Cameracensi Hilduinum praefecerit: eum eici minitabundus iubet: 'Inter innumera'. J. 2731. Caraffa III, p. 229.

c. increpat regi, quod 'relaxatis voluptatum habenis semetipsum in lacum miseriae et in lutum faecis pro libitu deiecerit' agitque de Theutgaudi et Guntharii archiepiscoporum legitimo

casu, 'qui pro eo', inquit, 'quod te minime competenter erudierunt, nostra sunt apostolica depositi auctoritate': 'Ita corporis', 'An non districta'. J. 2752. Ivonis decr. VIII, c. 227.

d. praecipit, 'ut in Trevirensi urbe et in Agrippina Colonia nullum eligi patiatur, antequam relatum sibi super hoc fiat': 'Porro scias quia'. J. 2753. Ivonis decr. V, c. 357.

e. commendat Arsenium episcopum Hortensem legatum suum: 'Missos autem nostros'. J. 2777. Baron. Ann. eccl. A. 864 N. 21 ex cod. Trevirensi.

f. nuntiat, se eum excommunicatum esse, nisi resipiscat: 'Quid dicam vel'. J. 2778. Floss, Papstwahl unter den Ottonen p. 30.

g. scribit, comperisse se, quam Theutberga ad se miserit epistolam non sponte scriptam esse, sed vi extortam; Waldradae communionem vitari iubet: 'Audito revertente'. J. 2873. Caraffa III, p. 198.

h. monet, ut Coloniensis et Trevirensis ecclesiae clericos ad eligendos sibi canonice praesules convenire iubeat: 'Ceterum monemus'. J. 2878. Floss, Papstwahl, Urk. p. 72. 86.

Eiusdem ad Theutbergam reginam ep., qua eam 'nullo cogente, sponte ac libenter a regia dignitate exui se velle ac optare fatentem' mendacii accusat Romamque venire interdicat, nisi Waldrada eodem praemittatur: 'Epistola suggestionis'. J. 2870. Caraffa III, p. 190.

Eiusdem ad Hucbertum abbatem, Theutbergae reginae fratrem, ep., qua obiurgationibus suis gravatum ad patientiam hortatur et de eius ac sororis causa in synodo agenda se suis legatis mandasse nuntiat: 'Apices defensionis'. J. 2729. Caraffa III, p. 232.

Eiusdam epistolae generales:

a. archiepiscopos et episcopos in concilio Metensi congregatos hortatur, ut una cum legatis suis in Theutbergae et Waldradae causa omisso personarum discrimine canonice iudicent: 'Reverentiae sacerdotali'. J. 2702. Caraffa III, p. 123.

b. † Galliae episcopis scribit de Theutberga regina: 'Quoniam scimus Thiebirgam'. J. 2707. v. Pflugk-Harttung, Acta inedita II, p. 32: Abschr. vom 12. oder 13. Jh. des Cod. E. V. 44 p. 70^b in der Bibl. nationale zu Turin.

c. metropolitas et episcopos, qui synodo Suessionensi interfuerunt, monet, ut Carolum Calvum regem pro Balduino comite Flandriae rogent, de Lotharii regis scelere 'radicitus amputando' scribit: 'Scriptis dilectae'. J. 2723. Caraffa III, p. 141.

d. omnibus Galliae Germaniaeque archiepiscopis mandat, ut synodo Metensi intersint canonicumque de Lothario rege iudicium faciant: 'Incognitum vobis'. J. 2725. Caraffa III, p. 122.

e. Rhadoaldo Portuensi et Iohanni Ficocleni archiepiscopis,

legatis suis, de causis Lotharii regis et Balduini comitis post synodum Metensem administrandis mandata dat.: 'Quemadmodum sanctae'. J. 2726. Baron. Ann. eccl. A. 862 N. 56 ex bibl. Nicolai Fabri.

f. archiepiscopis et episcopis in regno Lotharii regis constitutis imperat, regi persuadeant, ut Hilduinum, clericum Remensem, ecclesiae Cameracensi praefectum removeat: 'Quotiens de vestrae'. J. 2730. Caraffa III, p. 227.

g. archiepiscopos et episcopos in regno Caroli Calvi regis constitutos de monachorum S. Karilefi (Anisolensium) insolentia certiores facit: 'Dignum est'. J. 2745. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 96: 'a Nicolao Fabro Parisiensi viro accepta'.

h. archiepiscopos et episcopos per Galliam, Italiam, Germaniam constitutos certiores facit, 'Theutgaudum Trevirenssem et Guntharium Coloniensem archiepiscopos decernente synodo in praesentia depositos et ab officio sacerdotali excommunicatos' esse: 'Scelus quod'. J. 2748. Floss, Papstwahl, Urk. p. 24.

i. ad archiepiscopos et episcopos in regno Ludovici Germanici regis constitutos easdem litteras mittit: 'Scelus quod'. J. 2751. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 22: 'ex ipsa Romana synodo tunc habita'.

k. omnibus archiepiscopis et episcopis Galliarum, Germaniarum, Belgicae provinciae mittit denuo epistolas, quibus depositionem Theutgaudi Trevirensis et Guntharii Coloniensis archiepiscoporum confirmat: 'Si unanimes', 'Praedictis autem'. J. 2766. Coll. trium part. Nicolai I. ep. 42, 39 apud Sdralek p. 27. 38.

l. archiepiscopis et episcopis in regno Caroli Calvi regis constitutis mandat, regem foederis cum fratribus icti commonefaciant, ut Ludovico II. imperatori 'liceat regna per hereditatum ius derivata et apostolicae sedis auctoritate firmata et summi pontificis manu, capiti superposito diademate, augustissime decorata gubernare': 'Studium nostrum'. J. 2774. Caraffa III, p. 129.

m. archiepiscopis in regno Lotharii regis constitutis mandat, regi quam possint diligentissime persuadeant, ut 'adulteram feminam proiciat', quem, nisi obediat, excommunicatum iri scribit: 'Saepe fratres'. J. 2776. Baron. Ann. eccl. A. 865 N. 54 ex cod. Trevirensi.

n. universam christianitatem de Rothadi Suessionensis episcopi restitutione certiore facit: 'Notum sit'. J. 2782. Caraffa III, p. 158.

o. archiepiscopos et episcopos per Gallias constitutos reprehendit, quod se inconsulto contra tot tantaque statuta decreta Rothadum sedem apostolicam appellentem deicere ausi sint: 'Quamvis singularum'. J. 2785. Caraffa III, p. 164.

[p. Arsenii legati ad omnes episcopos Galliae, Germaniae ac Neustriae de Engeltrudis quondam Bosonis comitis mulieris periurio et fuga ep. 'Fraternitatis vestrae'. Baron. Ann. eccl. A. 865 N. 64 ex cod. Trevir.].

q. archiepiscopis et episcopis per Italiam, Germaniam, Neustriam, Gallias constitutis iterum significat, Waldradam excommunicatam esse propterea, quod, non visitata Roma, 'in provinciam, ut principaretur in ea', rediisset: 'Decreveramus quidem'. J. 2808. Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 25 ex cod. Trevir.

r. ad archiepiscoporum et episcoporum, qui concilio Sues- sionensi III. interfuerant, synodicam respondens in Hincmarum archiepiscopum Remensem vehementer incurrit: 'Reverentissimum fratrem'. J. 2822. Caraffa III, p. 175.

s. episcopis regni Ludovici Germanici mandat, ne Lambertum, Attonis quondam comitis nunc clericum filium, monachum a Salomone episcopo factum, ut maneat monachus, cogi patiantur: 'Praesens clericus'. J. 2835. Ivonis decr. VI, c. 356.

t. archiepiscopos et episcopos in regno Lotharii regis de excommunicatione Waldradae ex Italia iniussu suo reversae iam tertio certiores facit: 'Optaremus tandem'. J. 2871. Caraffa III, p. 192.

u. archiepiscopos et episcopos in regno Ludovici Germanici regis constitutos hortatur, ne diutius a sese petant, ut Theutgaudus Trevirensis et Guntharius Coloniensis in pristinam dignitatem restituantur; de Lothario rege admonendo addit: 'Gaudemus quidem'. J. 2886. Caraffa III, p. 211.

Eiusdem ad Hincmarum Remensem archiepiscopum epistolae:

a. praecipit (Hincmaro et omnibus episcopis regni Caroli Calvi), ut, quae maritum Bosonem comitem deseruerit, Ingeltrudem, nisi revertatur, excommunicent: 'Canonica auctoritas'. J. 2684. Caraffa III, p. 204.

b. praecipit, ut a sacris abstineat, nisi intra dies triginta Rothadam episcopum Suessionensem restitutum cum calumniatoribus eius Romam miserit: 'Sanctitatem vestram'. J. 2712. Caraffa III, p. 137.

c. rogante Hincmaro synodum Suessionensem II. confirmat primatumque Hincmari corroborat: 'Pastoralis sollicitudinis'. J. 2720. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 24 ex cod. S. Mariae super Minervam in Urbe.

d. Rothadam Romam mitti iam iterum minis usus iubet: 'Beatitudinis tuae'. J. 2721. Caraffa III, p. 135.

e. reprehendit, quod Carolum Calvum regem contra Rotbertum episcopum Cenomannensem monasterium S. Karilefi (Anisolense) sibi vindicantem incitaverit: 'Relatu quorundam'. J. 2746. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 97: 'a Nicolao Fabro accepta'.

f. Hincmaro ceterisque episcopis in regno Caroli Calvi regis constitutis nuntiat, Theutgaudum Trevirensem et Guntharium Coloniensem archiepiscopos decernente synodo depositos esse: 'Scelus quod'. J. 2749. Hincmari Ann. A. 863.

g. mandat, ut litteras Carolo Calvo regi inscriptas reddendas curet; Rothadum Romam mitti, Guntharii communionem vitari iubet: 'Ad fraternitatem'. J. 2756. Caraffa III, p. 151.

h. nuntiat Rothadum restitutum: 'Si coram tuae'. J. 2784. Caraffa III, p. 162.

i. respondet Carolo Calvo regi interroganti, quomodo in eos consulendum sit, qui Ingeltrudis feminae saepe damnatae communicatoribus communicaverint: 'Excellentissimus rex'. J. 2800. Ivonis decr. XIV, c. 46.

k. hortatur, ut, quos deiecerit, Vulfadum et ceteros clericos restituat: 'Multorum a partibus'. J. 2802. Sirmond III, p. 611: 'Nunc primum in lucem edita ex cod. S. Mariae Laudunensis'.

l. reprehendit eum ob quasdam res, quae ad concilium Suessionense III. pertinent: 'Epistolam beatitudinis'. J. 2823. Caraffa III, p. 182.

m. scribit de Hilmerado episcopo Ambianensi: 'Quibus gemitibus'. J. 2837. Mansi XV, p. 398.

n. scribit, necesse esse 'et accusatum et accusatorem simul audiri' Fragm.: 'Necesse et secundum'. J. 2838. Gratiani decr. C. III, qu. 9, c. 21.

o. Hincmaro ceterisque episcopis in regno Caroli Calvi regis constitutis causas odii invidiaeque imperatorum Graecorum Michaelis et Basilii adversus latinam ecclesiam in eo esse ostendit, quod Michael Bulgarorum rex 'a sede b. Petri institutores et doctrinam expetierit': 'Omnium nos portare' ('Nihil enim in'). J. 2879. Caraffa III, p. 233.

Eiusdem ad singulos episcopos per Francorum imperium constitutos epistolae:

a. ad Adalwinum Salzburgensem archiepiscopum:

α. pallium concedit: '(Si pastores ovium) solem geluque', ('Diebus vitae'). J. 2681. Kleimayrn, Iuvavia, Anhang, S. 92.

β. respondet de vidua, quae monacha facta secundo nupserit: 'Quod (autem) interrogasti'. J. 2844. Ivonis decr. VII, c. 65, 152.

γ. scribit viro non licere adulteram coniugem necare, quamvis lex secularis hoc permittat: 'Inter haec vestra'. J. 2845. N. A. III, p. 148 ex cod. Vatic. 1345.

δ. statuit de episcopis infirmitate vel aegritudine occupatis, de clericis in adolescentia a daemonibus obsessis, de eis, qui arborem incidunt et, cum arbor cadat, occiderint hominem: 'Pontifices qui' ('Clerici

qui in', 'Hi qui arborem'). J. 2846. Ivonis decr. V, c. 352; Gratiani decr. I, D. 33, c. 4, D. 50, c. 49.

b. ad Adonem Viennensem archiepiscopum epistolae:

α. pallium petenti satisfieri posse negat, priusquam de quinta et sexta synodis, quid sentiat, sibi significet. 'Sanctioni et institutioni'. J. 2693. Bosco, Floriac. bibl. laevum xyston p. 53.

β. de quibusdam iuris canonici rebus decernit et nuntiat, Iohannem archiepiscopum Ravennatem sacramento purgatum esse: 'Quia sanctitatis'. J. 2697. Mansi XV, p. 343.

γ. nuntiat, Theutgaudum Trevirenses et Guntharium Colonienses archiepiscopos decernente synodo depositos esse: 'Scelus quod'. J. 2750. v. Pflugk-Hartung, Acta inedita II, p. 28: Abschr. vom 9. oder 10. Jh. des Cod. Reg. Suec. 566 p. 61 in der Bibl. Vatic. zu Rom.

δ. hortatur, ut Lotharium regem in viam revocet: 'Consultationis vestrae'. J. 2755. Mansi XV, p. 449 (400).

ε. respondet de ecclesiae Romanae consuetudinibus in ceteras ecclesias inducendis: 'Saepe sanctitatis' ('Saepe fraternitatis'). J. 2772. Mansi XV, p. 450.

ς. exponit de synodo Romana non celebrata, de Arsenio episcopo Hortensi in Galliam misso, de Theutgaudo et Gunthario archiepiscopis: 'Miraris frater'. J. 2790. Mansi XV, p. 450.

ζ. certiores facit de suis ad Hincmarum archiepiscopum Remensem litteris, concilioque Suessionensi interesse iubet: 'Quorundam a partibus'. J. 2804. v. Pflugk-Hartung, Acta inedita II, p. 30: Abschr. vom 9. oder 10. Jh. des Cod. Reg. Suec. 566 p. 55 Vatic. Rom.

η. docet de rebus ecclesiasticis: 'Ut archiepiscopi'. J. 2836. Mansi XV, p. 451.

c. ad Adventium Metensem episcopum ep., qua eius satisfactionem accipit eique, si in eo maneat, quod de vitanda Theutgaudi Trevirensis et Guntharii Coloniensis communione promiserit, bene precatur: 'Excusationis tuae'. J. 2768. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 59 ex cod. Trevir. (?)

d. ad Arduicum Vesontionensem archiepiscopum ep., qua respondet de re coniugali capitibus tribus deque aliis rebus canonicis: 'Inter cetera virtutum'. J. 2787. d'Achery, Spicil. I, p. 596 ex ms. cod. Autissiodorensi.

e. ad Carolum Moguntinum archiepiscopum epistolae:

α. † ei eiusque suffraganeis respondet, se in Salomonem episcopum Constantiensem 'nec criminis neque facinoris sententiam protulisse', litterasque, quas Gri-

moldus abbas tamquam a sese datas eis attulerit, falsas esse; agit de Abbonis nuptiis: 'Divinorum fulgentes'. J. 2709. Martene et Durand, *Ampl. Coll.*, I, p. 149 ex ms. Corbeiae novae.

β. † respondet, quibus poenitentiis varia crimina luenda sint: 'Qui sacrorum'. J. 2710. *Wasserschleben*, *Beiträge* p. 165.

γ. † mandat, ne ob infirmitatem vel damna corporis coniugium solvatur: 'Si ('Hii') [qui matrimonium]'. J. 2711. *Ivonis decr.* VIII, c. 166 (*Gratiani decr.* C. XXXII, qu. 7, c. 25).

f. ad Egilonem archiepiscopum Senonensem ep., quacum ei pallium mittit: 'Pastoralis curae'. J. 2809. *Mansi* XV, p. 391.

g. ad Festinianum episcopum Dolensem ep., qua ei imperat, ut Turonensi metropolitae pareat: 'Dilectionis vestrae'. J. 2806. *Martene*, *Thes.* III, p. 864 ex archivis ecclesiae Turon.

h. ad Franconem episcopum Tungrensem ep., qua eum laudat, quod Guntharii et Theutgaudi archiepiscoporum communionem defugiat, hortaturque, ut Lotharii regis 'vulnus admonendo, blandiendo, suadendo curet': 'Excusationis tuae'. J. 2767. *Caraffa* III, p. 174.

i. ad Frotarium archiepiscopum Burdigalensem ep., qua ei respondet, Burgandum sacrilegum septem annorum poenitentia luere noxam debere. *Fragm.*: 'De viro nefando'. J. 2840. *Gratiani decr.* C. XII, qu. 2, c. 17.

k. ad Herardum archiepiscopum Turonensem epistolae:

α. eum eiusque suffraganeos de suis ad Hincmarum litteris certiores facit concilioque Suessionensi interesse iubet: 'Multorum a partibus'. J. 2803. *Baron. Ann. eccl.* A. 866 N. 48 ex bibl. Fabri Paris.

β. scribit de Christophoro presbytero restituendo. *Fragm.*: 'Notum sit tuae'. J. 2839. *Ivonis decr.* VI, c. 429.

l. ad Hilduinum clericum a Lothario rege ecclesiae Cameracensi praefectum ep., qua ei praecipit, ut de episcopatu cedat: 'Cum nostri voti'. J. 2732. *Caraffa* III, p. 229.

m. ad Humfredum episcopum Morinensem ep., qua respondet de quibusdam rebus ecclesiasticis: 'Sciscitaris itaque'. ('Clericum autem qui'). J. 2688. *Gratiani decr.* C. VII, qu. 1, c. 47 (*Ivonis decr.* VI, c. 120).

n. † ad Liutpertum Mogontiacensem archiepiscopum ep., qua ei exponit, quibus modis poeniteant qui homicidia perpetraverint: 'Si quis non in'. J. 2869. *Sdrlek* ex cod. *Vindob.* 354 im *Arch. f. kath. K. R.* XLVII, p. 209.

o. ad Ratholdum episcopum Argentoratensem ep., qua ei nuntiat, se viro Thiothart matricidae annorum decem poeni-

tentiam irrogasse: 'Dum de universis', ('Latorem praesentium'). J. 2850. Ivonis decr. X, c. 173 (Gratiani decr. C. XXXIII, qu. 2, c. 15).

p. ad Rimbertum archiepiscopum Hamburgensem ep., qua ei pallii usum concedit: 'Si pastores ovium'. J. 2798. Lappenberg, Hamb. Urkkb. I, S. 29: 'aus einer Helmstedter Hs. von Mader S. 246 zuerst mitgetheilt'.

q. ad Rodulfum Bituricensem archiepiscopum epistolae:

α. scribit de Theutgaudo Trevirensi et Gunthario Coloniensi archiepiscopis damnatis: 'Nuper fratres'. J. 2764. Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 67.

β. respondet de rebus quibusdam ecclesiasticis mittitque litteras, quas ad Hincmarum archiepiscopum Remensem ceterosque archiepiscopos in regno Caroli Calvi regis constitutos deferri iubet: 'Susceptis beatitudinis'. J. 2765. Mansi XV, p. 389.

r. ad Rotbertum episcopum Cenomannensem ep., qua eum docet, quid de monasterio S. Karilefi (Anisolensi) in eius ditionem redigendo et Carolo Calvo regi et regni illius episcopis mandaverit: 'Plane quia'. J. 2743. Caraffa III, p. 223.

[s. ad monachos S. Karilefi ep., qua eis praecipit, ut aut in Rotberti episcopi Cenomannensis potestatem revertantur aut episcoporum a Rotberto convocatorum iudicium subeant: 'Fidelium relatione'. J. 2744. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 95: 'a Nicolao Fabro Parisiensi viro praestantissimo accepta'].

t. ad Rothadum episcopum Suessionensem epistolae:

α. de suis ad Hincmarum episcoposque et regem epistolis certiores facit hortaturque, ne apostolicam sedem appellare cesset: 'Cognoscat experientia'. J. 2727. Caraffa III, p. 147.

β. nuntiat, Hincmarum per Liudonem diaconum significasse, eum 'de monasterioli custodia eductum et cuidam episcopo commendatum esse'; Carolo Calvo regi et Hincmaro, ut Romam eum honorifice mitterent, denuo praeceptum esse scribit: 'Sciat sanctitas tua'. J. 2737. Caraffa III, p. 148.

[γ. clero et plebi Suessionensi de restituto Rothado gratulatur: 'Sicut piorum' ('Sicut priorum'). J. 2786. Caraffa III, p. 171].

u. ad Rotlandum archiepiscopum Arelatensem ep., qua apostolicae sedi devotum collaudat: 'Susceptis sanctitatis'. J. 2757. Baron. Ann. eccl. A. 864 N. 27 ex cod. Antonii Augustini.

v. ad Salomonem episcopum Constantiensem ep., qua de rebus ecclesiasticis respondet: 'Sciscitatur a nobis'. J. 2849. Cod. lat. Mon. 6241 cf. Sdrlek Archiv f. kath. K. R. XLVII, S. 186.

w. ad Vitalem Gradensem patriarcham ep., qua eum ad concilium Romae celebrandum invitat: 'Notum fieri'. J. 2747. Ughelli, Italia sacra V, p. 1106: 'in Trivisiano cod. extat'.

x. ad Vulfadum eiusque socios ep.: restitutis gratulatur eosque ut Hincmarum debito honore et oboedientia persequantur monet: 'Divinae miserationis'. J. 2825. Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 86 ex monumentis bibl. Nicolai Fabri.

y. ad Wenilonem archiepiscopum Senonensem epistolae:

α. respondet de Herimanno insano episcopo Nivernensi: 'Epistolam sanctitatis'. J. 2674. Mansi XV, p. 397.

β. Weniloni universoque concilio scribit, 'ut, si presbyter, de quo agatur, post excommunicationem suam apostolicam sedem adire voluerit, nullus iter eius impedire praesumat. Fragm.: 'Revera iustus'. J. 2780. Gratiani decr. C. III, qu. 9. c. 12.

Eiusdem ad laicos epistolae:

a. ad Salomonem regem Brittonum epistolae:

α. controversiam ortam de metropolitano archiepiscopi Turonensis iure se diiudicaturum, 'postquam Deus', inquit, 'pacem inter vos et dilectum filium nostrum Carolum Calvum regem gloriosum constituet': 'Benedictus Deus'. J. 2708. Martene, Thes. III, p. 859 ex archivis ecclesiae Turonensis.

β. respondet, se episcopo Dolensi praecepisse, ut de pallii usu Turonensi metropolitae pareat: 'Lectis gloriae'. J. 2807. Martene, Thes. III, p. 863 ex archivis ecclesiae Turonensis.

b. ad Horicum regem Danorum ep., qua ei de muneribus per Salomonem, episcopum Constantiensem Ludovici Germanici regis legatum, missis gratias agit: 'Multas omnipotenti'. J. 2761. Lappenberg, Hamb. Urkkb. I, S. 24 nach Cäsar p. 189.

c. ad Bernardum, illustrem virum, filium Bernardi quondam comitis (Barcinonensis) ep., qua eum reprehendit, quod 'Christianum populum depraedans, in regno regis Caroli (Calvi) numerosa mala exerceat: 'Curae quam'. J. 2799. Baluz. Misc. V, p. 487 ex cod. 2576 bibl. Colbert.

d. ad Stephanum comitem ep., qua eum cohortatur, ut, quem deiecerit, Sigonum episcopum Arvernensem restituat: 'Quae et quanta'. J. 2706. Caraffa III, p. 230.

e. ad omnes Aquitaniae habitatores ep., qua eos hortatur, ut ecclesiarum bona occupata, quae 'reges quomodocumque a sanctis locis aliquo tempore abstulerint et eis in beneficium contulerint', restituant: 'Sollicitudinis quam'. J. 2826. Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 89 ex monumentis bibl. Nicolai Fabri.

Ueber die handschriftliche Grundlage der Nicolausbriefe, soweit Pariser Hss. dafür in Betracht kommen, handelt

M. Sdralek im 62. Jahrgange der Tübinger Theologischen Quartalschrift 1880 S. 222—246¹. (Vgl. die Anzeige von Ewald im N. A. VII, 242. 243); da ich indessen zur Zeit nicht ermitteln kann, welche von diesen Codices (Colb. 1549. 1864. 2576. 3029. 3805. 5141, Reg. 3896, S. Mariae Laudunensis 163, Laudunensis 119) mit den von mir gesammelten identisch sind, so zähle ich alle Hss., die ich gefunden habe, auch die Pariser, in Folgendem auf:

Trier *LXXI s. XII. XIII. J. 2778 [Waitz], ausserdem 2749. 2874. 2886. A. XI, 491.

Darmstadt, Grossherzogl. Bibl. 118 s. IX. X. J. 2709(?). A. VIII, 620. — 120 s. XIII. J. 2709(?). A. VIII, 621.

München *5541 (Diessen 41) s. XII. XIII. J. 2709. [Holder-Egger]. — 6241 (Fris. 44) s. IX. J. 2709(?). 2849.

Salzburg, St. Petersstift IX, 32 s. XI. J. 2709. A. II, 571.

Wien, Hofbibl. 354 J. 2869; 2198 (Iur. can. 99) s. X. J. 2709. 2849. A. II, 571.

St. Gallen 676 s. XI. XII. J. 2710 Fragm.

Brüssel, Burg. Bibl. 495—505 s. X—XIV. J. 2810. A. VIII, 488. — 5413—22 s. IX. J. 2879. 2883. A. VII, 866.

Laon 399. 456: J. 2720. 2742. 2802. 2822—25. 2879. 2882. A. VII, 866. XI, 493—495.

Paris, Bibl. nat. 1458 (Colb.) s. XIV. Nicolai I. papae epp. — 1557 (Colb.) s. X. Nicolai I. epp. A. VII, 39. — 3854 (Colb.) s. XII. Nicolai I. epp. — 3859 A (Mazarin.) s. XVI. Nicolai I. epp. — 4280 A (Colb.) s. X. J. 2809. 2810. — 5095 (Tellerianus) s. X. Nicol. Galliarum episcopis. A. VII, 55. — Coll. Moreau t. 1231 f. 29. J. 2772.

Rom, Christ. 350 s. XVI. Nic. gloriosae reginae 'Bonae voluntatis' scheint ungedruckt. A. XII, 277. — 566 (früher 796. 1622) s. IX. Nicolai I, Hadriani II, Leonis V. epp. ad res Francorum pertinentes. A. XII, 293. — Ottobon. 276 Nicolai I. epp. A. XII, 359. — Vallicell. D. 38 s. X. Dasselbe A. XII, 424. — I. 75. Dasselbe A. XII, 425. — Vatic. 1343 s. X. J. 2712. 2721. 2723. 2727. 2737. 2738. 2739. 2756. 2781. 2782. 2786. A. XII, 226. N. A. III, 147. 148. — 1344 s. XI. Dieselben Briefe und J. 2783—2785 A. XII, 226. N. A. III, 147. 148. — 1345 s. XIV. Nicolaus Carolo regi 'Scripsit nobis Taberga regina' cf. J. 2870, gedruckt N. A. III, 147, Nic. Lothario 'Itaque summo studio' scheint ungedruckt und J. 2845. 2849. 2870. 2872 Fragm. A. XII, 226. N. A. III, 147. 148. — 1346 s. XI. Nicol. epp. de Theutberga. A. XII, 226. — 1354 Nic. Lothario über den Zweikampf, der mit J. 2872 in Zusammenhang stehen muss. N. A. III, 147. 148. — 1355 s. XI. Nic. epp. de Theutberga. A. XII, 227.

1) Man vergleiche auch *Analecta iur. pont.* 1869, 47—176.

— 1364 s. XI. Nic. epp. A. XII, 227. — Palat. 584 s. XI. Viele Briefe und Brieffragmente Nicolaus I. A. XII, 339. N. A. III, 154.

London, Brit. Mus. Add. 8873. J. 2723. 2786. 2699, ad imp. Carolum 'Reprehensibile' Deusedit IV, 99. 2785. 2849. 2784. N. A. IV, 338. V, 578. 586—92.

Ashburnham-Place, Libri s. X. XI. Nic. an Rodulf 'Dum universitatis'. N. A. IV, 618.

5) Hadriani II. papae ad Ludovicum Germanicum regem epistolae:

a. dehortatur ab invadendo Lotharii regno, ne in discordiam incurrat cum Ludovico imperatore, Saracenos ecclesiae causa bello persequente: 'Inter exordia'. J. 2895. Baron. Ann. eccl. A. 868 N. 15 ex bibl. Nic. Fabri(?).

b. collaudat, quod pace cum Ludovico II. imperatore servata spretoque Caroli Calvi regis exemplo ab invadendo Lotharii regno temperaverit; Carolum, nisi ex occupato regno discedat, non impunem fore ostendit; addit de episcopo ecclesiae Coloniensi praefecto: 'Sicut saepe'. J. 2930. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 12 ex bibl. Nic. Fabri.

c. respondet, se precibus eius obsequentem Williberto Coloniensi archiepiscopo pallium directurum esse, 'si modum Williberti substitutionis utcumque sciat': 'Dilectionis vestrae'. J. 2932. Fragm. in ep. Ludovici ad Hadrianum ap. Floss, Papstwahl, Urk. p. 85.

Eiusdem ad Carolum Calvum regem epistolae:

a. respondet de Ebone Remensi archiepiscopo, de Vulfado Bituricensi archiepiscopo, de Actardo Namneticensi episcopo: 'Actardus venerabilis'. J. 2902. Baron. Ann. eccl. N. 868 N. 22 ex bibl. Nicol. Fabri.

b. scribit de Hincmaro episcopo Laudunensi: 'Illustrem Hincmarum'. J. 2911. Baron. Ann. eccl. A. 871 N. 87.

c. castigat, quod neglecto iureiurando Lotharii regnum invaserit; occupatum ut relinquat hortatur: 'Sacrorum itaque'. J. 2926. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 2 ex bibl. Nicol. Fabri.

d. hortatur, ut aut Herlefrido presbytero per Erpuinum episcopum Silvanectensem deiecto ecclesiam reddat aut Erpuinum Romam mittat: 'Quod praesentem'. J. 2935. Baron. Ann. eccl. A. 871 N. 101.

e. invehitur in regem, quod 'etiam bestiarum feritatem excedens, contra Carolomannum filium saevire minime vereatur': 'Inter cetera'. J. 2940. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 28 ex cod. Trevir.

f. suadet patientiam regi convicia apostolica aegre ferenti additque de Hincmaro Laudunensi et Actardo Turonensi episcopis: 'Laudabilis caritatis'. J. 2946. Baron. Ann. eccl. A. 871 N. 98.

g. regem lenire studet: 'Confitemur devovendo', inquit, 'salva fidelitate imperatoris nostri, quia, si superstes ei fuerit vestra nobilitas, vita nobis comite, si dederit nobis quislibet multorum modiorum auri cumulum, numquam suscipiemus alium in regnum et imperium Romanum nisi te ipsum': 'Litteras vestrae'. J. 2951. Baron. Ann. eccl. A. 871 N. 76.

Eiusdem ad Lotharium regem ep., qua significat, Theutbergam de divortio postulassee Romae; sed domum redire iussam a se esse, quia rem tantam nisi in synodo non diiudicandam putasset: 'Quia beato Petro'. J. 2892. Baron. Ann. eccl. A. 867 N. 154: 'a Fabro accepimus'.

Eiusdem ad Waldradam ep.: eam, quoniam ad bonam frugem se recepisset, petente Ludovico imperatore et excommunicatione et anathemate solutam esse ea lege, ut in reliquum societatem Lotharii regis omnino vitaret: 'Nemo plane'. J. 2897. Baron. Ann. eccl. A. 868 N. 4 ex cod. Nicolai Fabri.

Eiusdem epistolae generales:

a. episcopos synodi Tricassinae laudat actaque confirmat: 'Legationis vestrae'. J. 2894. Baron. Ann. eccl. A. 868 N. 11 ex bibl. Nicol. Fabri.

b. archiepiscopis et episcopis in regno Ludovici Germanici regis constitutis nuntiat, Waldradam, cum ad virtutem rediisset, absolutam esse: 'Sicut obstinatis'. J. 2898. Baron. Ann. eccl. A. 868 N. 6 ex bibl. Nic. Fabri.

c. episcopis synodi Suessionensis significat, quid de Ac-tardo Namneticensi episcopo, ab eis commendato, ad Carolum Calvum regem scripserit: 'Inter cetera quae'. J. 2903. Baron. Ann. eccl. A. 868 N. 19 ex cod. Nicol. Fabri.

d. primates regni Caroli Calvi monet, ut regem eiusque filios ab occupando Lotharii regno dehortentur, quod hereditario iure ad Ludovicum II. imperatorem ecclesiae Romanae contra Saracenos defensorem redierit: 'Omnes quidem'. J. 2917. Baron. Ann. eccl. A. 869 N. 94 ex bibl. Nicol. Fabri.

e. episcopis regni Caroli Calvi idem mandat: 'Inter exordia'. J. 2918. Baron. Ann. eccl. A. 869 N. 98.

f. omnes primates 'regni domni Hlotarii quondam magni imperatoris et genitoris domni Hludowici imperatoris' sub excommunicationis et anathematis poena hortatur, ut in Ludovici II. imperatoris fide permaneant: 'Perfectae procul'. J. 2921. Baron. Ann. eccl. A. 868 N. 53 ex bibl. Nic. Fabri.

g. archiepiscopis et episcopis regni Caroli Calvi mandat, hortentur regem, ut de regno Lotharii desistat: 'Nuper apostolatus'. J. 2927. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 7 ex bibl. Fabri (?).

h. optimates regni Caroli Calvi monet, inducant regem, ut Lotharii regno parcat: 'Nuper apostolatus'. J. 2929. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 10 ex bibl. Fabri (?).

i. archiepiscopos et episcopos regni Ludovici Germanici

regis hortatur, ut regi suadere pacem cum imperatore pergant: 'Gratias agimus'. J. 2931. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 15 ex bibl. Nic. Fabri.

k. 'comites et ceteros fideles in regno Caroli (Calvi) et in regno quondam Lotharii regum constitutos' cum Carolo ferre arma contra Carolomannum sub excommunicationis et anathematis poena vetat: 'Auditui nostro'. J. 2941. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 29 ex cod. Trevirensi.

l. archiepiscopis et episcopis 'in regno Caroli (Calvi) et in regno quondam Hlotharii regum' constitutis, ne Carolomannum, Caroli filium, excommunicent, interdicat: 'Praesulatus nostri'. J. 2942. Baron. Ann. eccl. A. 870 N. 30 ex cod. Trevirensi.

m. ad synodi Duciensis litteras respondens agit de Actardo episcopo Namneticensi et de Hincmaro episcopo Laudunensi: 'Caritatis vestrae'. J. 2945. Sirmond III, p. 397 ex cod. S. Remigii Remensis.

Eiusdem ad Hincmarum Remensem archiepiscopum epistolae:

a. scribit, se de eius virtutibus eruditum esse, decessorum suorum, Benedicti et Nicolai, de Lothario rege decreta servari iubet: 'Licet frequens'. J. 2905. Baron. Ann. eccl. A. 868 N. 27 ex bibl. Fabri (?).

b. scribit de Hincmaro episcopo Laudunensi Romam petente: 'Illustrem Hincmarum'. J. 2910. Baron. Ann. eccl. A. 871 N. 85.

c. vigilare iubet, ne quis in Lotharii regnum, heredium Ludovici II. imperatoris, irruat: 'Sanctimonia tua'. J. 2919. Sirmond III, p. 382.

d. accusat segnitiae hortaturque, operam det, ut Carolus (Calvus) rex de Lotharii regno secedat: 'Si beneficiorum'. J. 2928. Sirmond III, p. 390 ex cod. Laudunensi.

e. incusat, quod eius incuria 'multa reprehensione dignissima ab eius comprovincialibus convalescant': 'Fidelium relatione'. J. 2936. Mansi XVI, p. 582.

Eiusdem ad singulos Francorum episcopos epistolae:

a. Actardo episcopo Namneticensi pallium concedit: 'Si secundum'. J. 2904. Mansi XV, p. 828.

b. ad Adonem archiepiscopum Viennensem epistolae:

α. litteris ad Nicolaum papam missis respondet; laudat eum 'de admonitione, quam per Waltarium comitem circa gloriosum regem Hlotharium exercuerit' et quod 'insidias lupi praecavendas esse adhortatus sit'. *Fragm.*: 'Legatus cum'. J. 2893. Mansi XV, p. 860.

β. tribuit laudem Nicolai decreta omnino servanda hortanti, sed lenitate perficienda esse, quae ille severe inchoaverit addit: 'Epistolam sanctitatis'. J. 2907. Mansi XV, p. 859. cf. XVI, p. 123.

c. Herardum archiepiscopum Turonensem hortatur, ut Actardo episcopo Namneticensi monasterium, quod olim tenuerit, iterum concedat; de privilegiis Turonensibus se 'Salomoni duci et populo Britannorum' scripsisse nuntiat: 'Miserias et diras'. J. 2906. Martene, Thes. III, p. 865 ex archivis ecclesiae Turonensis.

d. Hincmaro episcopo Laudunensi, qui adhuc Romam adire neglexerit, praecipit, ut 'metropolitano suo (Hincmaro Remensi) per omnia secundum canones subiectus existat': 'Sollicitudine pastoralis'. J. 2938. Mansi XVI, p. 660.

Codd. mss.: Trier *LXXI s. XII. XIII. [Waitz]. J. 2930. 2931. A. XI, 491.

Paris, Bibl. nat. 1557 (Colb.) s. X. Adriani II. papae epp. A. I, 294. VII, 39. — Coll. Moreau 1131. Fragm. epistolae Adriani II (?): 'Adiuro autem ut' gedruckt N. A. VII, 158. 159.

Laon 399. 456: J. 2894. 2902. 2903. 2905. 2918. 2919. 2927. 2928. A. XI, 495. 496. cf. VII, 865.

Rom, Christ. 566 (796, 1622) s. IX. Nicolai I, Hadriani II, Leonis V. epp. ad res Francorum spectantes. A. XII, 293.

6) Marini I. papae ad monachos S. Aegidii (seu Vallis Flavianae) ep.: Amelium presbyterum commendat, cui se monasterium eorum 'salva pensione sibi annue persolvenda' commendasse scribit: 'Cognitum facimus'. J. 3391. Ménard, Hist. de Nismes I, Preuves p. 15: Cartulaire du XIIIe s.

7) Hadriani III. papae ad Sigibodum archiepiscopum Narbonensem ep., qua mandat, ut excommunicatione proposita Gerbertum episcopum Nemausensem ab infestando S. Aegidii monasterio, Amelii curae commendato, dehortetur: 'Sanctitati tuae'. J. 3397. Ménard, Histoire de Nismes I, Preuves p. 15: Cartulaire du XIIIe s.

8) Stephani V. papae ad Carolum III. imperatorem epistolae:

a. mittit ramos palmarum et ut ecclesiae Romanae consulat hortatur. Fragm.: 'Triumphos victoriae'. J. 3412. Coll. Brit. Stephani ep. 5.

b. mittit 'ramos palmarum, triumphus typum ferentes apostolica benedictione: 'Ramos palmarum'. J. 3427. Coll. Brit. Stephani ep. 13.

c. respondet, sese accepisse eius litteras petentis, ut ad placitum in Alamannia celebrandum Romanae ecclesiae legati destinarentur: 'De cetero vestram', 'Significantibus litteris', 'Vestra noverit celsitudo'. J. 3428. N. A. VII, p. 159 (Extat etiam in Coll. Brit. epp. var. II, 117 cf. N. A. V, 412. 591).

Eiusdem ad episcopos Francorum epistolae:

a. Amelio episcopo Uceticensi significat de administrando S. Aegidii monasterio: 'Scias quia'. J. 3459. Ménard, Hist. de Nismes I, Preuves p. 15: Cartulaire du XIIIe s.

b. Dominico archiepiscopo Ravennati scribit de Bernardo episcopo Placentino a sese consecrato: 'Divina maiestas'. J. 3455. Fantuzzi, Mon. Rav. VI, p. 1 ex tabulario archiep. Rav. Caps. Q. N. 9316.

[clero et populo Placentino de eadem re scribit: 'Qualiter sancta'. J. 3456. Fantuzzi, Mon. Rav. VI, p. 2 ex tabular. archiep. Raven. Caps. I. N. 4435].

c. Egilmarum episcopum Osnabrugensem dolet 'a Godescalco novae Corbeiae abbate et Hervordensi abbatissa ipsorumque fautoribus variis calamitatibus vexari et dilaniari et apud filium suum Arnulfum crebris accusationibus plus aequo infamari'; auxilium pollicetur: 'Bonorum operum'. J. 3464. Erhard, Cod. dipl. p. 37.

d. Fulconi archiepiscopo Remensi mandat, ut Teutboldum electum Lingonensem consecret: 'Nos autem'. Fragm.: J. 3453. Flodoard p. 557.

e. Girardo Leodicensi episcopo praescribit, ut se 'tam de invasis civitatibus et monasteriis et mansis quam de reliquis generaliter rebus redinvestiri' faciat. Fragm.: 'Oportet ut primum'. J. 3419. Gratiani decr. C. III, qu. 2, c. 3 (Coll. Brit. Stephani ep. 12).

f. Girbertum episcopum Nemausensem ab iniuriis in monasterium S. Aegidii sub excommunicationis poena dehortatur: 'Apostolatui nostro'. J. 3460. Ménard, Hist. de Nîmes I, Preuves p. 15: Cartulaire du XIIIe s.

g. ad Herimannum archiepiscopum Coloniensem epistolae:

α. pallium quibusdam diebus festis induendum concedit: 'Si pastores ovium'. J. 3457. Floss, Papstwahl S. 113.

β. Herimanno aliisque Germaniae episcopis ut episcopatus Bremensis sub pristinam archiepiscopi Coloniensis redigatur ditionem petentibus respondet, utriusque partis nuntii ad se veniant necesse esse: 'Litteras a vestra', 'De cetero'. J. 3458. Floss, Papstwahl S. 120, Lappenberg, Hamb. Urkkb. I, S. 777 e cod. Trevir. LXXI.

γ. petenti, 'ut reliquiae sanctae Dei genitricis semperque virginis Mariae et sanctorum sibi mittantur, quatenus urbs, quae per diaboli insidias igne cremata sit, patrocinia sanctorum mereatur consequi', mittit 'sanctorum pignora': 'Divina nos saluberrima'. J. 3469. Floss, Papstwahl S. 123.

δ. rescribit, quoniam neque una cum Adalgario episcopo Bremensi Romam venisset, nec nuntiis integram agendi potestatem dedisset, Fulconi archiepiscopo Remensi se mandasse, ut eorum causam cognosceret: 'Litteris tuis'. J. 3470. Floss, Papst-

wahl S. 117, Lappenberg, Hamb. Urkbb. I, S. 778
e Cod. Trevirensi LXXI.

h. Lamberto episcopo Cenomanensi scribit de Hildegarda, quae filios suos interfecerit: 'Lecta epistola'. J. 3445. Ivonis decr. X, c. 186 (Coll. Brit. Stephani ep. 26).

i. Liutberto archiepiscopo Moguntino scribit de rebus quibusdam iuris canonici: 'Capitula Nicaeni', ('Viginti tantum', 'Consuluisti etiam'). J. 3443. Jaffé, Bibl. rer. Germ. III, p. 335 (Coll. Brit. Stephani ep. 24).

k. Liutwardo episcopo Vercellensi scribit, ad hoc Carolum III. diademate imperatoris a Romana ecclesia ornatum esse, ut 'tutissimo eius regimine potita pace secunda subsisteret'. Fragmenta: 'Ecce enim ad' ('Non autem sine'). J. 3413. Coll. Brit. Stephani ep. 6, Ivonis decr. X, c. 117.

l. † Reinwardo episcopo Hamburgensi pallium mittit: 'Si pastores'. J. 3406. Lappenberg, Hamb. Urkbb. I, S. 32 aus dem Original zu Stade Caps. VIII Nr. 3.

m. ad Romanum archiepiscopum Ravennatem epistolae:

α. invehitur in Romanum, quod contra canonum statuta successorem sibi eligere fecerit: 'Quorundam relatu'. J. 3435. Coll. Brit. Stephani ep. 16.

β. significat, 'Imolensi episcopo Iohanni succedi eo vivente se non praecepturum esse'. Fragm.: 'Nos vero ei'. J. 3449. Coll. Brit. Stephani ep. 30.

γ. mandat, ut ad componendam 'populi divisionem' post mortem Iohannis episcopi Imolensis in eligendo successore ortam 'convocato clero et populo talem sibi eligendum' curet, 'cui sacri non obviant canones': 'Nosse tuam'. J. 3450. Gratiani decr. I, D. 63, c. 12.

n. ad Rotbertum Metensem episcopum epistolae:

α. respondet, Flavinium, licet manus sinistrae digitus a Normannis ei abscissus sit, posse sacris initiari: 'Lator praesentium'. J. 3447. Ivonis decr. VI, c. 118 (Coll. Brit. Stephani ep. 28).

β. † scribit de laicis uxoris ad clericatus ordinem admittendis. Fragm.: 'Laici vero qui', 'Laici qui habentes'. J. 3463. v. Pflugk-Harttung, Acta inedita II, p. 38 Abschr. vom 12. Jh. des Cod. Vatic. 1345, Gratiani decr. I, D. 33, c. 6.

o. Walberto patriarchae Aquileiensi iterum praecipit, ut Liutwardum electum Comensem consecret: 'Miramur prudentiam', ('Nunc vero iterato', 'Nec vero iterato'). J. 3442. Ivonis decr. V, c. 13, Gratiani decr. C. IX, qu. 3, c. 20 (Coll. Brit. Stephani ep. 23).

Codd. mss.: Trier *LXXI s. XII. XIII. [Waitz]. J. 3457. 58. 69. 70. A. XI, 492.

London, Brit. Mus. Add. 8873 s. XI. XII. N. A. IV, 337. 338. V, 400–407.

9) *Formosi papae ad Adalgarium ep., qua eum redarguit, quod vocatus Romam nec venerit, nec legatum miserit: statuit, ut, 'quoadusque Hammaburgensis ecclesia in tantum dilatetur, ut episcopia instituere valeat, Bremensem ecclesiam ad subsidium habeat', 'dilatata autem Hammaburgensi ecclesia et fundatis episcopiis, Colonia Bremensem recipiat ecclesiam': 'Arbitramur tuam'. J. 3487. Lappenberg, Hamb. Urkkb. I, S. 34 nach dem Original zu Stade Caps. X Nr. 7.*

ad Hattonem archiepiscopum Moguntinum ep., qua ei pallii usum concedit. Fragm.: 'Litteras sanctitatis tuae'. J. 3477. Mon. Germ. SS. V, p. 553 (Mariani Scotti chronicon).

ad Herimannum archiepiscopum Coloniensem epistolae:

α. praescribit, ut synodo, in qua de episcopatu Bremensi cognoscatur, intersit ac cum antistite Bremensi et synodi legatis Romam veniat: 'Litteras tuas'. J. 3483. Lappenberg, Hamb. Urkkb. I, S. 779 e cod. Trevir. LXXI.

β. significat, quid de episcopatu Bremensi placitum sit: 'Visitatione tua'. J. 3488. Lappenberg, Hamburg. Urkkb. I, S. 780 e cod. Trevir. LXXI.

γ. scribit de Magingoto illustri viro ab Alberico perempto: 'Plurimis apostolorum'. J. 3496. Floss, Papstwahl S. 133.

*Cod. ms.: Trier *LXXI s. XII. XIII. [Waitz]. J. 3477. 88. 96. A. XI. 492.*

10) *Johannis IX. papae ad Carolum (Simplicem) regem ep., qua Argrino episcopo ecclesiam Lingonensem restitutam esse nuntiat: 'Quia te'. J. 3521. Labbe, Conc. IX, p. 495.*

ad clerum et populum Lingonensem ep., qua respondens eorum litteris 'una cum dilecti filii sui Berengarii regis apicibus' acceptis, Argrinum eorum episcopum restitutum nuntiat: 'Tantam a Domino'. J. 3520. Labbe, Conc. IX, p. 494.

11) *Benedicti IV. papae ad clerum et plebem Lingonensem ep., qua eos hortatur, ut Argrino episcopo honorem obedientiamque habeant: 'Apostolica nos'. J. 3528. Labbe, Conc. IX, p. 512.*

synodo convocata, Argrinum episcopum Lingonensem a Iohanne IX. restitutum sancit eique usum pallii asserit: 'Quanta pietatis'. J. 3527. Labbe, Conc. IX, p. 511.

12) *† Sergii III. papae ad Adalgarium archiepiscopum Hamburgensem ep., qua, 'quicquid iniquo consensu Formosi papae et Arnulphi regis et machinatione Herimanni archiepiscopi (Coloniensis) in ecclesia Hammaburgensi temere perpetratum est, sub anathemate contradicit et omnino destruit':*

‘Susceptis tuae’. J. 3537. Lappenberg, Hamb. Urkkb. I, S. 36 nach dem Copiarius zu Hannover.

ad Amelium Uceticensem epistola, qua proponit, cum pensionem residuam sibi miserit, fore ut monasterium S. Aegidii ei restituatur: ‘Cum universus’. J. 3534. Ménard, Hist. de Nismes I, Preuves p. 16: Cartulaire du XIIIe s.

ad archiepiscopos, episcopos omnesque sacerdotes per cunctas Galliae provincias commorantes ep., qua de Ildelinde absoluta scribit: ‘Apostolicum benignissimum’. J. 3548. Anzeiger für Kunde deutscher Vorzeit XXII, p. 38.

D.

1) Adalrici ad presbyterum quendam ep., qua flagitat ‘Quod mihi dulcis vester pollicebat amor, Aliquid nostros donare tegere pedes’: ‘Opto vobis perennem’. Quellen und Erörterungen VII, S. 22, Anm. 22.

Cod. ms.: München 19410 s. IX.

2) Adonis Viennensis archiepiscopi Passio S. Desiderii. Praefatio ad fratres et filios Viennensis ecclesiae: ‘Beatissimi Desiderii patris’. Canis. Antiq. lect. VI, p. 444 ex bibl. S. Galli (‘Magnus codex ms. praefatiuncula caret’).

Cod. ms.: St. Gallen 566 s. IX.

3) Adventii Metensis episcopi de Waldrada libellus: ‘Augustus’. Baron. Ann. eccl. A. 862 N. 25 ex cod. Trevir.

ad Theutgaudum archiepiscopum Trevirenssem de concilio in Purificatione S. Mariae Metis habendo ep.: ‘Praesentes apices’. Baron. Ann. eccl. A. 862 N. 60 ex cod. Trevir.

ad Nicolaum papam ep., qua purgans se de causa Lotharii veniam et pacem implorat: ‘Christus dominus Deus’. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 51 ex cod. Trevirensi.

ad eundem de Arsenio papae legato honorificentissime excepto ep. ‘Apices sanctissimi’. Baron. Ann. eccl. A. 865 N. 56 ex cod. Trevir.

ad eundem ep., qua Lotharii regis iussu respondet papae epistolae ‘Optaremus tandem’. J. 2871 (oben S. 469): ‘Apices eminentissimi’. Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 29 ex cod. Trevir.

ad Hattonem ep.: Lothario regi ‘absque ulla mora’ suadeat, ‘ut in conspectu episcoporum humiliter veniam petat et inter lacrimosa suspiria emendationem promittat in posterum’: ‘De duabus partibus’. Baron. Ann. eccl. A. 867 N. 118 ex cod. Trevir.

Cod. ms. olim Stabulensis: Cassiodorius in psalmos, am Ende ein Brief des Bischofs Adventius von Metz Arnulfo Leuchorum episcopo s. X. A. XI, 516 (verkauft an Tilliard in Paris).

4) Agilmari Arvernensis episcopi ad Remigium archiepiscopum ep. formata.

Cod. ms.: Rom, Christ. 598. N. A. III, 153.

5) *Aimoini monachi translatio S. Vincentii*. Praefatio ad Bernonem abbatem eiusque fratres: 'Vestra o amantissimi'.

Eiusdem translatio S. Vincentii metrica. Praefatio ad Theotgerum monachum: 'Laudabili caritati vestrae'. Mabillon, *Acta SS. saec. IV, I*, p. 644. 651 ex Iacobo Brolio et ms. codice pervetusto (*Acta SS. Ianuar. II*, p. 400. 405: cum veteri ms. Ripatorii collatae).

Codd. mss.: Leyden, Voss. lat. 85 s. X. A. VIII, 577.

Paris, Bibl. nat. 13760 s. IX. N. A. IV, 544.

Rom, Christ. 490 (S. Theoderici) s. XI. A. XII, 283.

6) *Amulonis Lugdunensis archiepiscopi ad Theotboldum Lingonensem episcopum de falsitate miraculorum in castro Divionensi per 'quaedam velut cuiusdam sancti ossa' perfectorum ep. 'Mandastis nobis per dilectum'.*

ad Gotescalcum de quibusdam rebus theologicis ep. 'Quod te in huius sermonis'.

S. Agobardi opera ed. Baluzius II, p. 135. 149.

Cod. ms.: Paris, Arsenal, Iurispr. lat. 55 s. X. 'Mandastis'.

7) *Anastasii s. Romanae ecclesiae bibliothecarii Passio S. Demetrii martyris*. Praefatio ad Carolum augustum: 'Beati Demetrii Thessalonicensis'. Mabillon, *Vet. Anal.* p. 172.

ad Carolum Calvum de Iohanne Scoto operum S. Dionysii Areopagitae interprete ep. 'Inter cetera studia'. Migne CXXII, p. 1025 nach 1. Edit. Basileensis (1503), 2. Usserius, *Epp. Hibernicarum sylloge* p. 45, 3. Cod. ms. Florentin. plut. 89 sup. 15 s. XI. XII.

Codd. mss.: Paris, Bibl. nat. Cluny 109 s. XI. N. A. VIII, 201. — 2447 (Baluz.) s. XIV. — 2612 (Colb.) s. XII. — 5569 (Baluz.) s. X.

Florenz, Laurentiana 89 s. X. A. XII, 722.

Rom, Eig. Vatic. 176 s. XIV. A. XII, 219. — Urbinas 62 s. XIV. A. XII, 262.

Barcelona, Archivo de la corona de Aragon I, 1. 17 (33, 141) s. X. N. A. VI, 391.

ad eundem ep. contra falsas quorundam opiniones asserentium b. Dionysium, Parisiorum primum episcopum, non esse Areopagitam: 'Ecce imperatorum'. Migne CXXIX, p. 737 (apud Surium *Acta SS. ad 8. Oct.*).

ad Adonem Viennensem archiepiscopum ep.: nuntiat Nicolaum papam mortuum et in eius locum Hadrianum electum: 'Triste tibi nuntium'. Labbe, *Conc. VIII*, p. 567.

8) *Angelomi monachi Luxoviensis in Cantica Cantorum enarrationes*. Praefatio ad Lotharium imperatorem: 'Nuper excubantem me'. Maxima bibl. vet. patr. Lugd. XV, p. 415.

9) *Bovonis abbatis Corbeiensis in Boëthii de consolatione philosophiae lib. III. metr. IX. commentarius*. Prae-

fatio ad Bovonem episcopum: 'Praecepit caritas vestra'. A. Mai, Class. Auctt. III, 332 e cod. Vatic. 3363.

10) Candidi Fuldensis monachi Vita venerabilis Eigilis abbatis Fuldensis. Praefatio ad Modestum: 'De cetero quoque notum facio'. Mabillon, Acta SS. saec. IV, I, p. 228 ex libro Christophori Broweri de sideribus Germaniae (p. 7 ex ms. cod. vetustissimo bibliothecae Fuldanae). Jetzt auch MG. SS. XV. Die Hs. ist verloren.

de passione Domini opusculum. Praefatio ad fratres: 'Notum est vobis, fratres carissimi'. Pez, Thes. I, p. 239 ex ms. cod. bibl. Sanct-Emmeramensis Ratisb.

ad fratrem quendam ep.: Num Christus corporeis oculis Deum videre potuerit: 'Non omnimodis ab re agis'. Pez, Thes. I, p. 309 ex ms. cod. imperialis monasterii S. Emmerammi Ratisb.

Cod. ms.: München 14614 (Em. F 117) s. IX. X. N. A. IX, 562.

11) Coloniensis cleri et populi ad provinciales episcopos de Gunthario excommunicato ep. 'Nos clerus et populus'.

ad Hadrianum papam ep., qua Willibertum electum et consecratum esse nuntiant palliumque petunt [inserta est ep. Guntharii Willibertum laudantis ad Hadrianum papam data: 'Scit vestra beatitudo']: 'Officio piae subiectionis'.

de re Williberti proclamatio: 'Adiuvante gratia Dei'. Floss, Papstwahl S. 59. 63. 69. 94.

Cod. ms.: *Trier LXXI [Waitz]. A. XI, 491.

12) Egilmari Osnabrugensis episcopi ad Stephanum papam querimonia: 'Dum orthodoxam'. Erhard, Cod. dipl. p. 357.

13) Eliae patriarchae Hierosolymitani ad Carolum iuniorum imperatorem et ad cunctos episcopos et nobiles Galliae ep., qua petit, ut ecclesiae Hierosolymitanae oppressae opem ferant ('ut pias manus vestras usque ad nos extendatis'): 'Tribulationes multas et magnas'. D'Achery, Spicil. III, p. 363.

Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. Résidu S. German 97 n. 5 s. X. A. VIII, 318.

14) Episcoporum regnorum Francorum communes epistolae:

a. Episcoporum regni Caroli ad Ludovicum regem Germaniae ep. 'Anno incarnationis dominicae 858' oder 'Litteras admonitionis vestrae'. Baron. Ann. eccl. A. 858 N. 18 ex scripto codice Antonii Augustini.

b. Commonitorium datum legatis episcopis Hincmaro, Gunthario, Weniloni etc. ab episcopis regni Caroli ad Ludovicum Germaniae regem: 'Nota et pro dolor'. Baron. Ann. eccl. A. 859 N. 6 ex vet. ms. cod. Marc. Ant. Mureti et alio Antonii Augustini.

c. Episcoporum regni Lotharii, qui synodo Aquisgranensi

anno 860 interfuerant, ad Nicolaum I. papam. ep.: synodi acta exponunt orantque, ne calumniantibus aures praebeat, priusquam Lotharii legati in urbem veniant: 'Apostolicis documentis'. Baron. Ann. eccl. A. 862 N. 45 ex cod. Trevirensi.

d. Episcoporum regni Lotharii ad Nicolaum I. papam de divortio Lotharii ep.: 'Modo pauca'. Exc. Bouquet VII, p. 586.

e. Episcoporum regni Lotharii ad episcopos regni Caroli Calvi ep., qua, certiores facti, quosdam Carolum regem admove, ut Lotharium 'quasi despectum et a suo populo relictum patrio regno depellat', fatentur, se regi suo fideles esse: 'Novit vestra veneranda'. Baron. Ann. eccl. A. 866 N. 44 ex cod. Trevir.

f. Episcoporum regni Caroli et Lotharii ad episcopos regni Ludovici ep., qua eos ad synodum in loco qui vocatur Trecas celebrandam convocant: 'Claret vestrae prudentiae'. Baron. Ann. eccl. A. 867 N. 6 ex cod. Trevir.

g. Bawariae episcoporum ad Iohannem IX. papam ep. 'Antecessorum vestrorum'. Cordesius, Opuscula et epp. Hincmari p. 641. Vgl. Dümmler, Gesch. d. Ostfr. Reichs II, 509.

15) Erchamberti Frisingensis episcopi ad suos ep. 'Denique cognoscat'. Pez, Thes. VI, p. 76.

Cod. ms.: München 6382 (Fris. 182). Ep. autographa N. A. IX, 435.

16) Erifridus Autissiodorensis episcopus. Auf diesen Bischof bezieht sich eine Anzahl von Briefen, welche, von Bethmann abgeschrieben und von Zeumer verglichen, im Cod. Voss. 92 s. IX zu Leyden stehen; nämlich:

a. Bischof Walo an Bischof Erifridus: 'Quia resistantibus': es handelt sich um einen Streit wegen einer villa, die auf der Grenze zweier paroechiae liegt und von zwei presbiteri in Anspruch genommen wird. Bitte: die Angelegenheit zu untersuchen und zu entscheiden.

b. Woltricus (oder Wulgrimus, der Name ist nicht mit Sicherheit zu lesen) episcopo suo Erifrido Autissiodorensis ecclesiae antistiti: 'Gaude et laetare' (am Pfingstfeste). Bitte: 'ut mei misereamini, sicut mei parentes confidunt in vobis'.

c. Launo an seinen Verwandten Hermenbertus: 'Quia vero fama volante'. Glückwunsch zu einer Erhebung, Wunsch 'ut inconcussa maneat utriusque ecclesiae columna'. Die perturbatio Normannorum wird als bestehend erwähnt.

d. Bischof Ritveus an Bischof Erifridus: 'Quam inmensas vestrae magnitudine'. Begleitbrief eines Geschenkes.

e. Ein archidiaconus an einen Geistlichen: 'Primum de tua sospitate'. Er erkundigt sich nach dem Befinden des Empfängers und stellt seine Dienste zur Verfügung.

f. Erh. (der sich fidelis vernula des Empfängers nennt) Attoni episcoporum omnium eximio: 'Quia cooperante divina providentia': Das Pfingstfest ein Freudenfest.

g. Bertrudis (commatra illius) an den Bischof E. 'Domine senior ab illo die': Sie werde 'sive equo, seu etiam navigio' zu ihm kommen 'propter amorem filii mei Widonis, qui sub iure vestro redactus est usque ad diem exitus sui'.

h. Ein Brieffragment, wohl nur Anfangs- und Endformel, später auf den freien Raum der Seite geschrieben.

[In derselben Hs. folgt noch eine Reihe anderer Briefe von einer Hand wohl des 10. Jahrs., welche nach Lüttich zu gehören scheinen¹:

- α. Jemand an einen Bischof: 'Notum sit vestrae pietatis visceribus'. Darin der bemerkenswerthe Satz: 'Veniat in vestram mentem, quod domnus imperator ita vobis iam dixerat, ut inter fratres sim ordinatus'.
- β. Ohne Ueberschrift: 'Vestrae nobili caritati'. Ein armer Scottus peregrinus, der von Rom zurückkehrt, bittet um ein beneficium.
- γ. 'Cum vestrae caritatis flagrantia'. Bitte: einen alten Scottigenam presbyterum, der nicht nach Rom weiter kann, aufzunehmen.
- δ. Der Scottigena Electus an den Bischof Franco (von Lüttich, 854–901, wie Zeumer ohne Zweifel zutreffend annimmt): 'Notum sit vestre pietatis visceribus'. Auf der Rückreise von Rom begriffen, ist er bestohlen und bittet den Bischof um Schadenersatz.
- ε. Der presbyter Otveus an den Bischof Franco: 'Vestrae pietati clarescat'. Anzeige, dass für des Bischofs Wohl in der heurigen Fastenzeit zwanzig Psalmen und dreissig Messen gesungen werden. (Scheint nur die Eingangsformel eines Bittschreibens zu sein).
- ζ. Der presbyter Otveus an seinen Lehrer: 'Vestrae praestantiae'. Unter Hinweis auf die Fürbitten, welche für des Empfängers Wohl gethan werden, bittet er, das nocturnale antiphonarium in bereinigter Gestalt ihm leihweise zu überlassen].

17) Ermenrici Augiensis monachi de grammatica ad Grimaldum archicapellanum ep. (in qua multa de viris illustribus S. Galli scripta sunt): 'Diu sane mihi pertractanti'.

Im Auszuge gedruckt bei Mabillon, Vet. Anal. p. 420 ex bibl. S. Galli und MG. II, p. 31–33, vollständig von Dümmler im Hallischen Preisprogramm für 1873, vgl. Forsch. z. D. G. XIII, S. 475–485, XIV, S. 404, Bursians Jahresber. über den Fortschritt der Alterthums-Wissenschaft 1873 I, S. 10–14.

Cod. ms.: St. Gallen 265 s. X. N. A. IV, 322.

1) Diesen Briefen, welche mit der aus den Gedichten des Sedulius bekannten Schottenkolonie in Lüttich in Verbindung stehen, wird ein anderer Platz anzuweisen sein. W.

18) Erpuini Silvanectensis episcopi ad Hincmarum Remensem archiepiscopum ep., qua ei nuntiat, se ad synodum quandam venire non posse: 'Qui conventui vestro'. Gedruckt im N. A. VI, 253. 254.

ad Wenilonem Rotomagensem archiepiscopum ep. commendaticia 'Noverit sagax prudentiae'. Gedruckt im A. VIII, S. 819.

Cod. ms.: Escorial, Real bibl. de S. Lorenzo L. III. 8. s. X. N. A. VI, 253. 254.

19) Eulogii Toletani archiepiscopi ad Wilesindum Pamplonensem episcopum ep.: Eulogius cum in Galliam iter faceret, apud Wilesindum fuerat diversatus, qui b. Zoili martyris Cordubensis ab eo reliquias petierat. Eius suae peregrinationis historiam hic retexens, reliquias transmittit: 'Olim beatissime papa, cum dira saeculi fortuna, quae fratres meos Alvarum et Isidorum a genitili solo abducens paene in ultiores Togatae Galliae partes apud Hludovicum regem Baioariae exulare fecit'. Max. bibl. vet. patr. Lugd. XV, p. 298.

20) Freculphi Lexoviensis episcopi chronicorum tomi II. Praefatio prioris partis ad Helisacharum praeceptorem suum: 'Cum torpentia quorundam ingenia'. Praefatio secundae partis ad Iudith imperatricem: 'Domina augustarum felicissima'. Max. bibl. vet. patr. XIV, p. 1061. 1138.

21) Fulconis Remensis archiepiscopi ad Stephanum V. papam de Normannorum devastationibus ep. 'Accepi antecessoris tui'. Gousset, Actes de la Province de Reims I, p. 520. Vgl. auch die Auszüge in Flod. Hist. Rem. IV, 1; MG. SS. XIII, 555.

ad Carolum Calvum de pacto cum Normannis inito ep. 'Quis enim qui vobis'. Gousset I, p. 526.

Pauli, König Aelfred S. 195 Anm. 2: 'Das Schreiben des Erzbischofs Fulco an Aelfred, bei Wise, Asser p. 123—129 (in einem Ms. zu Winchester) gedruckt, ist schwerlich für echt zu halten'. (Das Schreiben war nicht aufzufinden).

Cod. ms.: Carew (England) s. X. N. A. IV, 621.

22) Grimaldi et Tattonis ad Reginbertum magistrum scholae monasterii S. Galli ep., quacum regulam b. Benedicti mittunt: 'Memoria dilectionis'. Baluze, Cap. II, p. 1382 (ex vet. cod. S. Galli).

ad Augiam ep., quacum XII capitula transmittunt: 'Quia igitur'. Baluze, Cap. II, p. 1380 (ex vet. cod. S. Galli).

Cod. ms.: St. Gallen 914 s. VIII. IX (enthält beide Briefe).

23) Guntharii et Theutgaudi ad Nicolaum papam ep., qua eius damnantis sententiam 'quasi nefas atque maledictum frustra prolatum contemnere' se profitentur: 'Patres episcopi'. Baron. Ann. eccl. A. 863 N. 27: 'ab eodem veteris chronici auctore a Pithoeo editi'. Ann. Fuld. et Hincm. ad a. 864.

Guntharii Coloniensis archiepiscopi diabolica in Nicolaum papam capitula ad episcopos regni Lotharii: 'Rogamus suppliciter'. Ann. Bertiniani A. 864¹.

Guntharii ad Hincmarum ep., qua, sperans se restitui posse, petit, ut sibi 'desolato ac peregrinanti omnes quanto ocius succurrant': 'Quia meis exigentibus'. Hartzheim, Conc. Germ. II, p. 332 'ex cod. CXVII ecclesiae metropolitanae Colon. nunc primum edita'.

Cod. ms.: Cöln 117 (Darmst. 2116).

24) † Hattonis Moguntini archiepiscopi eiusque suffraganeorum ad Iohannem IX. papam ep.: de morte Arnulphi imperatoris, de Ludovico eius filio septenni rege Germaniae salutato, de archiepiscopatu apud Moravos erecto: 'Noverit igitur sublimitas'. Labbe, Conc. IX, p. 496. Passauer Fälschung.

Cod. ms.: Wien, Hofbibl. *1051 (Theol. 406) s. XII. [Pertz].

25) Hartwici Pataviensis episcopi ad Krosnem compatrem ep., qua negotiatores suos commendat: 'Ceterum vero nuntiamus'. Quellen und Erörterungen VII, S. 23, Anm. 23.

Cod. ms.: München 19410 s. IX. N. A. IV, 575.

26) Helperici abbatis Arulensis ad Carolum Calvum ep., qua ab eo subsidium monasterio suo a Normannis destructo petit: 'Intimis et attentis auribus'. Mabillon, Ann. Bened. III, p. 672: 'ex Michaelis Loti Dominicani libello catalanice scripto de translatione SS. Abdon et Sennen'.

27) Herardi Turonensis archiepiscopi ad Wenilonem Senonensem archiepiscopum de synodi 'quae in vicinia confluit Tullensium' decretis commonitorium: 'Certum habeat vestrae'. Sirmond III, p. 156 ex cod. Redonensi.

adnuntiatio regis ac synodi (Suessionensis III) facta, ne mirum sit, et quod causa Vulfadi iam ante definita iterum in hac synodo retractetur et quod uxori suae rex tam sero nunc tandem ab episcopis benedici postulet: 'Auctoritas sacra'. Sirmond III, p. 291 inter acta concilii Suess. III (866).

28) Herici monachi S. Germani Autissiodorensis ad Carolum Calvum ep., qua praecipue multiplex eiusdem Caroli erga quaeque optimarum artium ac disciplinarum studia tum beneficiorum tum auctoritatis fomentum commendat: 'Quoties memoria'. Duchesne II, p. 470: 'desumpta ex Vita S. Germani Autiss. episcopi quam Hericus ipse carmine descripsit'.

29) Hrabani Mauri, abbatis Fuldensis, archiepiscopi Moguntini, praefationes et epistolae:

a. De universo libri XXII. Epp. ad Ludovicum regem: 'Audita bona opinione', ad Hemmonem episcopum: 'Memor boni studii'. Opera ed. Iacobus Pamelius I, p. 51. 53.

1) Das Schreiben Günthers 'Scit vestra beatitudo' s. unter Coloniensis cleri et populi epp., ausserdem vergl. Theutgaudus,

Codd. mss.: Paris, Bibl. nat. 2420 s. XIV. — 7608 (Colb.) s. XIII. — 11684 (S. Germ.) s. XII.

Montecassino 132 s. XI. in. A. XII, 500.

Madrid, Archivo historico nac. LXXXVI s. XIII. N. A. VI, 351.

b. *Commentariorum in Genesim libri IV. Freculphi Lexoviensis episcopi ad Hrabanum ep. 'Novit mi dilectissime', Hrabani ad Freculphum ep. 'Magnorum virorum conamen'.* Opp. II, p. 1. 2.

Codd. mss.: München 6260 (Fris. 60) s. IX. N. A. IX, 434. St. Gallen 283 s. IX.

Paris, Bibl. nat. 2424 (Colb.) s. XIII. — 12307 (s. Germ.) s. XII.

c. *Commentariorum in Exodum libri IV. Praefatio ad Freculphum episcopum: 'Inter ceteras scripturas'.* Opp. II, p. 84.

Codd. mss.: Wien, Hofbibl. 1042 (Theol. 379) s. X. St. Gallen 283 s. IX.

Paris, Bibl. nat. 2424 (Colb.) s. XIII. — 2425 (Colb.) s. XIII. — 12307 (s. Germ.) s. XII.

d. *Expositionum in Leviticum libri VII. Prologus ad Freculphum episcopum: 'Arduum opus et ultra'.* Opera II, p. 171.

Codd. mss.: S. Gallen 283 s. IX.

Paris, Bibl. nat. 12307 (s. Germ.) s. XII.

e. *Commentariorum in librum Numerorum libri IV. Praefatio ad Freculphum episcopum: 'Numerorum librum'.* Opera II, p. 314.

Codd. mss.: München 6261 (Fris. 61) s. X.

St. Gallen 283 s. IX.

Paris, Bibl. nat. 2426 (Colb.) s. X. — 12307 (s. Germ.) s. XII.

f. *Enarratio super Deuteronomium. Praefatio ad Freculphum episcopum: 'Decursis igitur tuis'.* Opera II, p. 405.

Codd. mss.: S. Gallen 283 s. IX.

Paris, Bibl. nat. 2427 (Colb.) s. XIII. — 12307 (s. Germ.) s. XII.

g. *Commentarii in libros Iudicum et Ruth. Ep. Humberti episcopi ad Hrabanum: 'Legi litteras tuas', Hrabani ad Humbertum ep.: 'Acceptis litteris'.* Opera III, p. 1. 2.

Codd. mss.: München 5116 (Beurb. 6) s. XII.

Paris, Bibl. nat. 2427 (Colb.) s. XIII.

h. *Commentarii in quattuor libros Regum. Praefatio ad Hilduinum abbatem et sacri palatii archicapellanus: 'Cum venerationem tuam'.* Opera III, p. 45.

Codd. mss.: München 5811 (Ebersb. 11) s. XIII. — 6978 (Fürst. 78) s. XV.

Wien, Hofbibl. 941 (Salisb. 209) s. XII. — 1000 (Salisb. 176) s. XII.

S. Gallen 284. 285 s. IX.

Paris, Bibl. nat. 2428 (S. Martialis Lemov.) s. XII. — 2429 (Colb.) s. XII. — 2430 (Colb.) s. XII. — 2431 (Mazarin.) s. XIII.

i. *Commentarii in duos libros Paralipomenon. Prologus ad Ludovicum imperatorem: 'Cum saepius iam dudum'. Opera III, p. 145.*

Cod. ms.: München 6262 (Fris. 62) s. IX.

k. *Commentarius in librum Esther. Prologus ad Iudith augustam: 'Liber Esther quem'. Opera III, p. 279.*

Codd. mss.: Wien, Hofbibl. 741 (Theol. 135) s. XII.

Paris, Bibl. nat. 2432 (Bigot.) s. XII.

l. *Commentarii in Cantica, quae ad matutinas laudes per septimanam dicuntur. Prologus ad Ludovicum regem: 'Nuper quando ad vos'. Opera III, p. 293.*

Codd. mss.: (?) Wolfenbüttel, Herz. Bibl. 313 (Helmst. 280) s. X. *Commentarius in Cantica Canticorum fortasse auctore Hrabano Mauro.*

(?) München 6288 (Fris. 88) s. X.

m. *Commentarii in librum Sapientiae. Prologus ad Otgarium archiepiscopum Moguntinum: 'Quotiescumque praesentiam tuam'. Opera III, p. 362.*

n. *Commentarii in Ecclesiasticum. Prologus ad Otgarium: 'Sciens benevolam intencionem'. Opera III, p. 394.*

Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. 2433 (Colb.) s. XIV.

o. *Expositio super Hieremiam prophetam. Praefatio ad Lotharium imperatorem: 'Post commentariolos'. Opera IV, p. 1.*

Cod. ms.: London, Brit. Mus. 22820. N. A. X, 196.

p. *Commentarii in Hiezechielem. Ep. Lotharii imperatoris ad Hrabanum: 'Desideranti mihi' (Böhmer-Mühlbacher R. 1096), Hrabani ad Lotharium imp. ep. 'Quantum vos animi'. Opera IV, p. 196. 170.*

q. *Commentarii in libros Machabaeorum. Prologus primus ad Ludovicum regem Franciae: 'Cum sim promptus', Prologus secundus ad Geroldum sacri palatii archidiaconum: 'Memini me in palatio'. Opera IV, p. 380.*

Codd. mss.: Wien, Hofbibl. 741 (Theol. 135) s. XII.

Paris Arsenal, Theol. lat. 83. — Bibl. nat. S. Germ. 306 s. XII. — 160 (Mazarin.) s. XIV. — 2434 (Colb.) s. XIII. — 2435 (DD. de Bethune) s. XIV. — 2436 (Colb.) s. XIV. — 2437 (Colb.) s. XIV. — 2438 (Colb.) s. XIV.

London, Brit. Mus. Add. Mss. 18860 s. XIII. N. A. IV, 359.

r. *Commentarii in Matthaeum evangelistam. Libri octavi praefatio ad Haistulphum archiepiscopum: 'Memor illius praecepti'. Opera V, p. 1.*

Codd. mss.: München, Cod. lat. 5804 (Ebersb. 4) s. XV. Wien, Hofbibl. 925 (Salisb. 46) s. XIII. — 991 (Salisb. 87) s. X, [l. I—IV], 988 (Salisb. 88) s. X [l. V—VIII].

Paris, Bibl. nat. 286 (DD. de Bethune) s. XIII. — 2439 (Colb.) s. XIII. — 11683 (S. Germ.) s. IX. — 13410 (S. Germ.) s. XVI. — 14243 (S. Victor) s. XII. ex.

s. *Commentariorum in epistolas b. Pauli libri XXX. Praefatio ad Samuelem episcopum: 'Ex quo vos primum', ad Lupum: 'Postquam desiderabili'. Opera V, p. 169.*

t. *Homiliae de nativitate Domini. Praefatio ad Haistulphum archiepiscopum: 'Iussionibus tuis obtemperans'. Opera V, p. 580.*

Cod. ms.: (?) Paris, Bibl. nat. 8728 s. X.

u. *De clericorum institutione et ceremoniis ecclesiae libri III. Praefatio ad Haistulphum archiepiscopum: 'Cum te sancte pater'. Opera VI, p. 1.*

Codd. mss.: Wolfenbüttel, Herz. Bibl. 35 (Helmst. 32) s. XI.

Wien, Hofbibl. 1050 (Salisb. 200) s. XII. — 1073 (Salisb. 242) s. X.

Paris, Bibl. nat. 1938 (Claudii Puteani) s. X. XII. — 2399 (Colb.) s. XI. — 2440 (Put.) anno 819. — 2441 (Put.) s. XI. — 2442 (Colb.) s. XII. — 2861 (Colb.) s. XIII.

Ashburnham-Place, Bibl. des Earl of A. App. 43, s. IX. N. A. IV, 610.

v. *Liber de sacris ordinibus, sacramentis divinis et vestimentis sacerdotalibus. Praefatio ad Theotmarum: 'Sicut me rogasti'. Opera VI, p. 50.*

Codd. mss.: Wien, Hofbibl. 1073 (Salisb. 242) s. X. — 914 (Rec. 17) s. X. — 1640 (Theol. 559) s. XII. — 1761 (Theol. 863) s. XI. XII.

w. *In libros canonum poenitentialium, quantum apparet, ad Heribaldum praefatio: 'Oportet hominem'. Opera VI, p. 115.*

x. *Poenitentium liber. Praefatio ad Otgarium: 'Quamdiu vos sancte pater'. Opera VI, p. 154.*

y. *'Quota generatione licitum sit connubium'. Ep. ad Humbertum episcopum: 'Nuper venerunt ad me'. Opera VI, p. 165.*

Codd. mss.: Darmstadt, Grossherz. Bibl. 118 s. IX. X. A. VIII, 620. — 120 s. XIII. A. VIII, 621.

München 3851 (Aug. eccl. 151) s. IX. N. A. IX, 417. — 3853 (Aug. eccl. 153) s. X. N. A. IX, 417.

Salzburg, S. Petersstift IX, 32 s. XI. A. IX, 482.

Rom, Palat. 576 (RA. II) s. IX. ex. A. XII, 337.

z. *De anima opusculum. Praefatio ad Lotharium regem: 'Quum nobilitatis vestrae ingenium'. Opera VI, p. 173.*

Zu diesen Vorreden und Briefen kommen nun noch die

folgenden, welche Migne in seiner *Patrologia* Bd. CVII—CXII gesammelt hat:

α. *Liber de Computo. Prologus ad Macharium monachum: 'Legimus scriptum in Proverbiis'.* Migne CVII, p. 669 (Baluz. *Miscell. sacra* II).

Codd. mss.: S. Gallen 902 s. IX.

Paris, Bibl. nat. 4860 (Colb.) s. X.

β. *In librum Iosuae libri tres. Ep. dedicatoria ad Fridurichum episcopum Traiectensem: 'Studium tuum ac diligentiam'.* Migne CVIII, p. 999 (Apud Martene, *Ampl. Coll.* tom. IX, p. 668 ex ms. Cisterciensi).

Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. 2427 (Colb.) s. XIII.

γ. *Expositio in librum Iudith. Ep. dedicatoria ad Iudith augustam: 'Cum celsitudo magnitudinis'.* Migne CIX, p. 539 (Mabillon, *Ann. Bened.*).

Codd. mss.: Wien, Hofbibl. 741 (Theol. 135) s. XII.

Paris, Bibl. nat. 2432 (Bigot.) s. XII.

Verona, Capitelbibl. LXVIII (65). A. XII, 660.

δ. (Die unter t. angeführte Vorrede steht bei Migne CX, p. 9 unter der Ueberschrift 'Homiliae, I. Homiliae de festis praecipuis, item de virtutibus'; unter II. 'Homiliae in evangelia et epistolas' findet sich p. 135 die) *Praefatio ad Lotharium augustum: 'Cognoscat almitas vestra'.*

Cod. ms.: (?) Ashburnham-Place, Bibl. des Earl of A. App. 81: *Sermones cum prologo Hrabani Mauri ad regem Lotharium: 'Domino excell. regi Lothario ultimus vestre sublimitatis alumpnus Maurus' etc.* N. A. IV, 616.

ε. *Poenitentiale. Praefatio ad Heribaldum episcopum Autissiodorensem: 'Capitula quaedam'.* Migne CX, p. 467 (Apud Canis. *Lect. antiq.* tom. II).

Codd. mss.: Darmstadt, Grossherz. Bibl. 118 s. IX. X. A. VIII, 620. — 120 s. XIII. A. VIII, 621.

München 3851 (Aug. eccl. 151) s. IX. N. A. IX, 417. — 3853 (Aug. eccl. 153) s. X. N. A. IX, 417. — 3909 (Aug. eccl. 209) s. XI.

Salzburg, S. Petersstift IX, 32 s. XI. A. IX, 482.

S. Gallen 676 s. XI. XII.

ζ. *Martyrologium (Canis. Lect. antiq. ex cod. ms. S. Galli). Prologus (ex Analectis Mabillonii) ad Ratleicum abbatem Seleginstadiensem: 'Quia rogasti me frater'.* Migne CX, p. 1121.

Cod. ms.: S. Gallen 458 s. IX.

η. *Opuscula duo (Apud Labbe, Conc. app. ad tom. VIII) I. Responsa canonica super quibusdam interrogationibus Reginbaldi chorepiscopi: 'Postquam sanctitas tua', II. Si liceat chor-episcopis presbyteros et diaconos ordinare cum consensu episcopi sui: 'Postquam per eos transeuntes abiistis'.* Migne CX, p. 1187.

Codd. mss.: (?) Wien, Hofbibl. 956 (Theol. 320) s. XI¹.
 (?) Paris, Bibl. nat. 2443 (Mazar.) s. IX. — (?) 11685
 s. XI.

Rom, Palat. 576 (RA. II) s. IX. ex. A. XII, 338.

g. De ecclesiastica disciplina libri III. Praefatio ad Reginbaldum episcopum: 'Quadam die cum quietus'. Migne CXII, p. 1191.

i. Ad Reginbaldum chorepiscopum Moguntinum ep., quasdam quaestiunculas suis responsionibus solvit: 'Nuper ad nos quidam'. Migne CXII, p. 1507 (Baluz. Cap. II, p. 1378).

Codd. mss.: Darmstadt, Grossherz. Bibl. 118 s. IX. X. A. VIII, 620. — 120 s. XIII. A. VIII, 621.

München 3851 (Aug. eccl. 151) s. IX. N. A. IX, 417.
 — 3853 (Aug. eccl. 153) s. X. N. A. IX, 417.

Salzburg, S. Petersstift IX, 32 s. XI. A. IX. 482.

κ. Ad Egilem Prumiensem abbatem de corpore et sanguine Domini adversus Ratbertum ep. 'Quod corpus et sanguis'. Migne CXII, p. 1510 (Mabillon Acta SS. VI).

λ. Ad Hincmarum Remensem archiepiscopum ep., qua de praedestinatione agit: 'Proximo vere hoc est'. Migne CXII, p. 1518 (ex Sirmondo).

Codd. mss.: Laon 399. 456 s. IX. X. A. VII, 865.

Dublin, Trinity College 684. 544. A. VII, 104.

μ. Ad Notingum ep., quacum librum de praedestinatione mittit: 'Nuper quando ad serenissimum'. Migne CXII, p. 1530 (ex Sirmondo).

ν. Ad Heberardum comitem ep. de Gotescalco et de praedestinatione: 'Referentibus nobis fratribus'. Migne CXII, p. 1553 (ex Sirmondo).

ξ. Ad Ludovicum Germaniae regem mittit acta concilii Moguntini anno 847 celebrati: 'Dignissimae reverentiae vestrae'. Migne CXII, p. 1562 (Mansi XIV, p. 900).

Cod. ms.: München 6241 (Fris. 41) s. IX.

ο. Ad Hincmarum archiepiscopum Remensem de Gotescalco ep. synodalis: 'Notum sit dilectioni'. Migne CXII, p. 1574 (Mansi XIV, p. 914).

Uebersetzen hat Migne die in dem Anhang der Schrift 'Hrabanus Magnentius Maurus' von Kunstmann abgedruckten Vorreden und Briefe:

π. De laudibus sanctae crucis opus. Ep. ad Hattonem: 'Librum sanctae crucis'. Kunstmann S. 169 'in einer Hs. des Klosters S. Peter zu Salzburg und in einer andern des Klosters Metten aus dem 15. Jahrh.'

Codd. mss.: München 706 a. 1472. — 3050 (And. 50) s. XV. — 4154 (Aug. S. Crucis. 54) a. 1478.

1) Die Hs. enthält auch eine Ep. ad Virdunensem episcopum: 'Domino beatissimo'.

Wien, Hofbibl. 652 (Theol. 39) s. IX. — 908 (Univ. 620) s. X. — 911 (Salisb. 43) s. IX. — 1355 (Lunael. Q. 114) s. XIV. XV.

Paris, Bibl. nat. 11685 s. XI.

Bologna, Bibl. Albornoziana. Coll. Hisp. 12 s. XII. A. XII, 579.

Rom, Vatic. Christ. 124 s. X. 'mit solcher Pracht gemalt, dass es das Original selbst sein kann', Bethmann A. VII, 268. — Ottobon. 88 s. XI. in. A. XII, 358.

Madrid, Bibl. del noviciado de la Universidad central 131 s. X. N. A. VI, 323.

ρ. Praefatio in Danielelem ad Ludovicum regem: 'Danielem prophetam'. Kunstmann S. 210 'aus dem Kloster Reichenau nach einer Hs. des 9. Jahrhs.'

σ. Ad chorepiscopum et clerum civitatis Argentariae de facinore cuiusdam hominis incestuosi et parricidae ep. 'Nuper ad nos litterae'. Kunstmann S. 213 'aus einer Freisinger Hs. des 9. Jahrhs. der Königlichen Staatsbibl. zu München' (schon vorher gedruckt in der Tübinger Quartalschrift 1838. S. 444).

Cod. ms.: München, Cod. lat. *Frising. B. H. [Unbekannt].

τ. Ad Hincmarum Remensem archiepiscopum contra Gotescalci errorem ep. 'Perlectis litteris sanctitatis'. Kunstmann S. 215 'in einer Emmerammer Hs. des 10. Jahrhs.' (schon vorher gedruckt in der Tübinger Quartalschrift 1838, S. 445).

υ. Ad eundem de eadem re ep. 'Quaestionibus quibus'. Kunstmann S. 219 'in einer Emmerammer Hs. des 10. Jahrhs.' (schon vorher gedruckt in der Tübinger Quartalschrift 1838, S. 445).

φ. Vor dem ungedruckten ersten Theile der Homilien-Sammlung für Lothar 'aus einer Jenaer Hs. des 10. oder 11. Jahrhs.': Lotharii imperatoris ad Hrabanum ep. 'Cum solito quadragesimali' (Böhmer-Mühlbacher R. 1142), Hrabani ad Lotharium rescripta ep. 'Epistola vestra'. Kunstmann S. 220. 222.

Cod. ms.: Jena *32 [Waitz].

χ. Ad Isanbertum de peccato et de remissione epistolae fragmentum: 'Si peccaverit vir'. Kunstmann S. 224 'aus einer Wiener Hs.'

Cod. ms.: Wien Hofbibl. 966 (Theol. 331) s. X. (Hierher gehört vielleicht auch die Hs.: Wien, Hofbibl. 1595 (Theol. 426) s. XII. De gravibus mortalibus peccatis ac criminibus eorumque poenitudine ac satisfactione libri III).

ψ. N. A. IX, 657: 'In Hilgenfelds Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie XXVII, 2 (1884) S. 164—187 veröffent-

1) Die Praefationes zu den Jesaias- und Johannes-Commentaren, welche Kunstmann S. 225 und 227 mittheilt, sind nicht an bestimmte Personen gerichtet.

licht H. Hagen eine Nachahmung von Cyprians Gastmahl durch Hrabanus Maurus aus einer Berner Hs.; sie ist dem König Lothar II. zugeeignet¹: 'Cupienti mihi vestrae'.

Codd. mss.: St. Gallen 293 s. XV. — 692 s. XV. — 972^b a. 1453 (auch in München und St. Florian).

Paris, Bibl. nat. 5134 (Philiberti da la Mare) s. XIII.²

30) Iesse Ambianensis episcopi ad suos clericos de ordine baptismi ep.: 'Quoniam quidem debitorem'. Bibl. max. XIV, p. 67.

Codd. mss.: St. Gallen 124 s. IX.

Paris, Bibl. nat. *S. Germ. 1290 s. XII. ex. [Bethmann]. — 13372 (S. Germ. 1291) s. XII.

31) Iohannis Scoti de divina praedestinatione liber. Praefatio ad Hincmarum et Parthulum: 'Fari non possum'. Migne CXXII, p. 355 (Opera ed. Floss) 'ad fidem codicis ms. S. Germani 1314, olim 634 membr. s. X. 4° bibl. regiae Paris'.

Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. 13386 (s. Germ.) s. VIII. IX. versio operum S. Dionysii Areopagitae. Praefatio ad Carolum Calvum regem: 'Valde quidem admiranda'. Migne CXXII, p. 1031 mit folgenden Hilfsmitteln: Editio Colonien-sis 1556. — Editionis eiusdem variae lectiones. — Cod. ms. Ratisb. S. Emmer. 137 bibl. reg. Monac. s. XI. — Cod. ms. 971 bibl. Caesar. Vindob. s. XI. — Cod. ms. 754 bibl. Caesar. Vindob. s. XII. — Cod. ms. bibl. Darmstadt. olim. Colon. 30 s. XII. — Cod. ms. Vatic. 177 s. XIV. — Cod. ms. Vatic. 176 s. XIV. — Cod. ms. lat. Fürstenfeld. 9 bibl. reg. Monac. s. XV. — Usserius, Veter. epistolarum Hibernicarum sylloge p. 41: ex libro ms. Collegii S. Trinitatis Cantabrigae.

Ausser den angeführten sind an Codd. noch zu nennen: München, Cod. lat. 3103 (And. 103) a. 1491. — 380 s. XIII.

Wien, Hofbibl. 574 (Hist. eccl. 136) s. XIV.

Paris, Bibl. nat. 1618 (Put.) s. XII. — 1619 s. XIV. — 2612 (Colb.) s. XII.

Florenz, Laurent. 89 s. X. A. XII, 722.

Rom, Urbinas 62 s. XIV. A. XII, 262.

versio ambiguum S. Maximi. Praefatio ad Carolum regem: 'Hoc opus Maximi'. Migne CXXII, p. 1193: 'A Mabilonio acceptam edidit Thomas Giles in Appendice ad Iohannis Scoti opus de divisione naturae p. 1—45'.

32) Liutberti Moguntini archiepiscopi ad Ludovicum Germanicum ep., qua regem hortatur, ut una cum Carolo Calvo rege pacem ecclesiae restituat: 'Tacendi vel deliberandi'.

1) Bruchstücke von Briefen Hrabans an Humbert von Würzburg, aus den Centurien des Flacius zusammengestellt von Dümmler: Forsch. zur Deutsch. Gesch. XXIV, S. 421—425. 2) Die Hs. Arras, Stadtbibl. 739 (764) s. X. (S. Vedasti) enthält Tractate von Hraban. N. A. II, 318.

Von Jaffé (Bibl. III, p. 326) nach Flacius, *Catalogi testium veritatis* (Lugduni 1597) II, p. 139 wiederholt.

ad Hadrianum II. papam de suis adversariis ep. 'Religiosissima dominatio'. Von Jaffé (Bibl. III, p. 332) nach Dümmler, *Formelbuch* p. 52 wiederholt (Zeumer, *Formulae* p. 424).

ad Salomonem II. episcopum Constantiensem ep., qua eum ad synodum vocat: 'Dilectio tua'. Von Jaffé (Bibl. III, p. 334) nach Dümmler, *Formelbuch* p. 44 wiederholt (Zeumer, *Formulae* p. 419).

Eiusdem aliorumque episcoporum ad Hadrianum II. papam ep., qua Willibertum archiepiscopum electum esse nuntiant palliumque petunt: 'Officii nostri cura'. Floss, *Papstwahl* S. 60.

Cod. ms.: Trier *LXXI [Waitz].

33) Milonis monachi Elnonensis Vita S. Amandi. Praefatio ad Carolum Calvum, Milonis ad Haiminum sacerdotem ep. 'Perfruitus quondam vestrae', Haimini ad Milonem ep. rescripta: 'Carmen quod mihi'. Acta SS. Febr. I, p. 873 ex ms. Antverp. et Elnon.

Codd. mss.: Brüssel 8721—8728 s. XII. N. A. IV, 524.

Valenciennes 395 (N. 6. 1) S. Amandi s. IX. ex N. A. IV, 523.

Paris, Bibl. nat. 5297 (Colb.) s. XIII. — 5315 (Colb.) s. XII. — 5318 (Bigot.) s. XIII. — 5352 (Colb.) s. XIV.

34) Otfridi monachi et presbyteri Wissemburgensis ad Luitbertum Moguntinum archiepiscopum ep., qua ei poema de evangeliiis scriptum commendat: 'Vestrae excellentissimae prudentiae'. Von Jaffé (Bibl. III, p. 328) nach Kelle, *Otfrieds von Weissenburg Evangelienbuch* I, S. 7 wiederholt.

35) Prudentii episcopi Tricassini tractatus de praedestinatione contra Iohannem Scotum. Ep. nuncupatoria ad Wenilonem Senonensem archiepiscopum: 'Accensus prout decet'. Max. bibl. XV, p. 467.

Cod. ms.: Paris, Bibl. nat. 2445 (Colb.) s. X. in.

de eadem re libellus. Praefatio ad Hincmarum et Pardulum 'Optaveram quidem'. Max. bibl. XV, p. 598 ex cod. ms. S. Arnulphi.

ad coepiscopos suos ep.: 'cum infirmitatibus paene omnibus notis depressus' eorum conventui adesse prohibeatur, se eius ordinationi consentaneum esse, qui scriptis et dictis (enumeratis) catholicorum et orthodoxorum virorum subscribat: 'Quantum ad meritum'. Sirmond, *Opp. Hincmari* I (Anfang).

36) Ratholdi Argentoratensis episcopi ad Nicolaum papam ep., qua ab eo indulgentiam excusationi retardatae petit: 'Igitur quibusdam'. Baron. *Ann. eccl. A.* 864 N. 8 ex cod. Trevir.

37) Ratramni Corbeiensis monachi de praedestinatione Dei libri II. Praefatio libri primi ad Carolum Calvum regem: 'Cum virtus et sapientia', libri secundi ad eundem: 'Superiore libello'. Bibl. max. vet. patr. XV, p. 442. 453 ex cod. ms. Lobiensis coenobii.

de corpore et sanguine Domini liber. Praefatio ad Carolum Calvum regem: 'Iussistis gloriose princeps'. Migne CXXI, p. 125 nach der Ausgabe des Iac. Boileau Paris 1712 ex ms. cod. abbatae Lobiensis.

Codd. mss.: Paris, Bibl. nat. Nouv. acq. lat. 2104, 2105.

ad Rimberty archiepiscopum et Adalgarium abbatem de propinquorum coniugiis ep. 'De propinquorum'. Wilmans, Kaiserurkunden I, S. 506 nach dem Herforder Evangeliar s. IX. Misc. VII, 3.

ad Rimberty presbyterum de Cynocephalorum natura ep. 'Quod nostrae petitionis'. Hilgenfeld, Zeitschr. f. wissensch. Theol. 1881, S. 61 nach dem Cod. Lipsiensis (ol. Pegaviensis) bibl. Paulinae 190 s. X. XI.

38) Ravennatis cleri ad Carolum iuniorem ep., qua morem suae ecclesiae demonstrant, 'quoniam', inquiunt, 'quandam difficultatem et scrupulum super quorundam habitu, qui ex diversis morum et regulae disciplinis ad sacram perveniunt dignitatem, in vestra sacra mente fore audivimus': 'Quamquam enim vestrae celsitudinis'. Cordesius, Opuscula et epp. Hincmari p. 637.

39) Reginonis Prumiensis presbyteri ad Ratbodum Trevirensis archiepiscopum de harmonica institutione ep. 'Cum frequenter in ecclesiae vestrae'.

Gerbert, Scriptores ecclesiastici de musica sacra potissimum I, p. 230: 'Edimus ad fidem duorum apographorum unius eiusdemque codicis bibliothecae Paulinae Lipsiensis' (und zwar hat er die eine Abschr. erhalten von Jo. Bapt. Martinus ord. S. Francisci minor. Bononiensis, die andere von Frid. Wilh. Marpurg Berolinensis).

40) Remensium clericorum ad Nicolaum papam ep. 'Remensis ecclesiae filii'.

Cod. ms.: Laon 399. 456. A. XI, 495.

41) Rothadi episcopi Suessionensis ad Nicolaum papam proclamatio: 'Ego Rothadus'. Caraffa III, p. 152 ex vetusto manuscripto codice.

Codd. mss.: Rom, Eig. Vatic. 1343 s. X. N. A. III, 147. — Vallicell. D. 38 s. X. A. XII, 424.

42) Ruoperti Sangallensis epp.: Goldast II, 65; eiusdem ad Willibertum Coloniensem ep. form.: Pez VI, p. 86 ex cod. Salzb. (= Zeumer p. 563). Die erste Notiz (des Directoriums) ist unrichtig.

43) Theotgaudi Trevirensis, Guntharii Coloniensis, Arduici Vesontionensis archiepiscoporum ad Hincmarum ep.,

qua eum, respondentes libello Hilduinum accusantis, ad synodum 'quae Idus Martias apud urbem Mediomatricum celebrabitur' invitant: 'Relegimus frater'.

Eorundem et Rotlandi Arelatensis et Taddonis Mediolanensis archiepiscoporum eorumque coepiscoporum ad episcopos regni Ludovici regis de Hincmari et Rothadi discordia abolenda ep. 'Diversis ecclesiam'.

Labbe, Conc. VIII, p. 762: 'Utramque ex schedis v. c. Lud. Holstenii descriptam iussu eminentissimi s. r. e. cardinalis Francisci Barberini misit ad nos r. p. Petrus Possevinus S. I.'

Cod. ms.: Rom, Vatic. Palat. 576 (RA. II) s. IX. ex. A. XII, 337.

Theotgaudi archiepiscopi Trevirensis ad Carolum Calvum regem, ad episcopos aliosque omnes pro Hegilone presbytero ad sanctorum loca peregrinante ep. generalis: 'Quia saepe fieri solet'. Sirmond II, p. 666 ex cod. Lirinensi.

44) Usuardi Martyrologium. Praefatio ad Carolum Calvum 'Minime latet vestram'. Baron. Ann. eccl. A. 778 N. 21.

Codd. mss.: Rom, Urbinas 49. A. XII, 262.

Paris, Bibl. nat. 1539 (Colb.) s. XI. — 1540 (Colb.) s. XII. — 5241 (Bigot.) s. XII. — 5242 (Bigot.) s. XII. — 5243 (s. Martialis Lemov.) s. XII. XIII. — 5244 (Colb.) s. XIII. 5245 (s. Martialis Lemov.) s. XIII. — 5246 (Mazarin.) s. XIV. — 5247 (Colb.) s. XIV. — 5547 (Put.) s. XI. — 5548 (Colb.) s. XII. — 5549 (Colb.) s. XIII. XIV. — 10838 s. XIII. — 10839 a. 1450. — 13746 (S. Germ.) s. XII. — 15024 (S. Victor) s. XIII. — 15025 (S. Victor) s. XIII. — 15054 (S. Victor) s. XIII. — 16049 (Sorbon.) s. XIII.

45) Williberti Coloniensis archiepiscopi ad Hadrianum papam ep., qua eius gratiam implorat: Omnipotens Deus qui'. Fragm. Floss, Papstwahl S. 100.

Cod. ms.: Trier *LXXI s. XII, XIII. [Waitz]. A. XI, 491.

46) Unius ex regni optimatibus ad Irmengardem uxorem Lotharii imperatoris ep., qua confutat obiurgantem, quod pacem ecclesiae perturbare et inter filios Senioris qui ipsum nutritur discordias seminare nitatur: 'Epistolam vestrae'. Du Chesne II, p. 710 ex vetusto codice ms. Laudunensi, der Hs. der Einhardbriefe cf. Bouquet VII, p. 579 notam.

47) Ep. exhortatoria cuiusdam ad Ludovici imperatoris filium (Carolus Calvus?): 'Sublimitatis'.

Cod. ms.: London, Brit. Mus. *Cod. reg. 12 C. XXIII f. 127 s. X. [Unbekannt].

48) Epp. ex anno 906.

Cod. ms.: Stuttgart, Kgl. Bibl. Codd. iuridici et pol. nr. 114 fol. s. X. N. A. X, 601.

49) Duae epp. Carolo Calvo regnante compositae: 'O vir desideriorum'. In diesem Briefe bittet der Absender um den

Terenz und einige andere Bücher und um Auskunft über Lesarten (dabei werden ein Isaac episcopus und Fulcoldus decanus erwähnt); ferner übermittelt der Schreiber dem Empfänger zwei Gedichte, welche unter Bilder im Refectorium zu setzen sind, und bittet schliesslich für zwei Nonnen, wovon die eine filia Balduini, generi regis, ist. Die Antwort ist von anderer Hand geschrieben: Reverentissimo et plurimorum praeconiis celebrando A. magistro H.: 'Quid anxietatis' (Notizen Bethmanns).

Cod. ms.: Leyden, Voss. Lat. 88 s. IX.

50) Clericorum s. Mariae ad H(iltinum) Augustensem episcopum ep. 'Dominus noster'. Nach einer Notiz von Pertzens Hand mit Beziehung auf eine Hs., die aber nur durch 'fol. 31' bezeichnet ist.

Ein neuer Alkuinbrief.

Wenn in der vorliegenden Aufstellung angegeben ist, dass eine Handschrift für die Herausgabe der Briefe bereits nutzbar gemacht worden ist, so ist dabei zwischen Collation und vollständiger Abschrift nicht unterschieden worden. Es ist natürlich, dass auch Abschriften haben angefertigt werden müssen, da z. B. zu der Zeit, wo Georg Heinrich Pertz in England weilte, von den Alkuinbriefen eine ziemliche Anzahl überhaupt noch nicht gedruckt war. Unter diesen Abschriften nimmt nun eine die Aufmerksamkeit in besonderem Masse in Anspruch.

In der Jaffé-Dümmlerschen Ausgabe der Alkuinbriefe wird (Bibl. VI, p. 134) bei der Besprechung des Codex A (musei Brit. Cotton. App. 35, iam Tiberius A. XV), der durch einen Brand im Jahre 1731 arg beschädigt worden ist, gesagt: 'Cum ceterarum (sc. epistolarum) lacunae ex codicibus O et V suppleantur, valde dolendum est, quod omnino caremus: Epistola Albinii magistri ad quendam ducem et uxorem illius in Francia f. 11v—13, quae legi minime potuit'. Dieser letzten Behauptung zum Trotz hat sich unter den Papieren der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde von Pertzens Hand die vollständige Abschrift eines Alkuinbriefes gefunden, welcher die eben angeführte Ueberschrift trägt. Da derselbe dem in Rede stehenden Codex entnommen ist (hier allerdings fol. 6' nach Pertzens Angabe steht), und unter den bisher bekannten Alkuinbriefen fehlt, so kann es keinem Zweifel unterliegen, dass die aufgefundene Abschrift den Wortlaut jenes Briefes darbietet, dessen Verlust von Jaffé bedauert wird. Wenn man nun erwägt, dass es immerhin zweifelhaft ist, ob eine vollständige Entzifferung heute noch

1) Dass der Brief noch nicht entziffert ist, bemerkt auch Sickel in den Alkuinstudien S. 49, Anm. 3.

gelingt, so wird man vorläufig in der Abschrift, welche Pertz angefertigt hat, die einzig vorhandene brauchbare Form der Ueberlieferung erblicken müssen. Unter diesem Gesichtspunkt dürfte es aber angebracht sein, den Brief noch vor dem Erscheinen der neuen Ausgabe der Alkuinbriefe zu veröffentlichen, um ihn so über jeden bösen Zufall zu erheben.

Epistola Albini magistri ad quendam ducem et ad uxorem illius in Francia.

Reminiscens dilectionis vestrae dulcedinem, satis gratulor in Deo, qui mihi licet indigno tam excellentium personarum indulisit familiaritatem, quarum laus et bonitas, a multis ante divulgatae, a nobismet ipsis novissime experte fuerunt; et quod fama narravit, veritas probavit. Hac ego bonitatis et familiaritatis fiducia animatus, litterulas rusticitatis meae vestrae dirigere dignitati praesumpsi. Quas licet atramento stiloque¹ perscriptas, tamen karitate intelligite esse dictatas, quam in nullo spernendam esse puto, maxime quia, ubi karitas manet, ibi Deus regnat. Cuius praecepti excellentiam ipse Deus Christus in evangelio ostendens ait: In hoc enim cognoscent omnes, q[uia mei] discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem. Quid est enim dilectionem habere invicem, nisi mutua ob oratine² sive orationum suffragio vel seculari subsidio nos¹ pro virium qualitate adjuvare invicem? Quapropter primo obsecro, ut parvitatem meam sanctarum orationum solatio sustentare dignemini et¹ meae ammonitionis verba non spernatis. Nec ego quasi ignotus scribo, sed quasi karitatis debita solvo. Nec Moises, dux et legista Israhelitici populi et ipsius Dei eloquio dignus, utilem¹ alienigenae sprexit³ ammonitionem, sed grata suscepit mente, quod utile alienigena⁴ dedit consilium. Ita et vos facere credo, si me alienum¹ quidem vobis utilia fundere cognoscitis. Quae sunt utilia, nisi quae Deus mandavit? Quid est, quod mandavit Deus? Ut breviter ostendit: Deverte a malo et fac bonum. Item per alium prophetam: Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, aut quid Dominus requirat a te: facere iudicium et iustitiam et sollicitum ambulare cum Deo tuo. Si enim terreno regi sollicite servire debemus, quanto magis regi caelesti! Hoc enimulare servitium saepe dubium est, illud semper certum. Hoc morte finit, illud mercede aeterna remuneratur. Nec mihi opus est quasi nescientibus singula virtutum nomina vobis pandere, sed de earum quasi scientes observatione vos generaliter ammonere. Tamen quod unusquisque intentius amat, hoc saepius audire desiderat. Ideo primo vos ammoneo

1) Dass das Wort so lautet, war nicht mit Sicherheit zu erkennen.

2) So Pertz; vielleicht ist für 'ob oratine' zu lesen 'adhortatione'.

3) Codex: 'spevit' (Pertz). 4) So Pertz.

de dilectione, quae est in Deo vel in proximo, in quibus duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae. Dilectio enim Dei est eius mandata tota intentione conservare et eum omnibus huius seculi delectationibus antepondere. Dilectio proximi est ea: alteri non facere, quae tibi non velis fieri ab altero. Horum duorum praeceptorum flores sunt pax patientia et humilitas, bonitas benignitas et misericordia, iustitia iudicium, defensio miserorum, elemosina pauperum, castitas corporis, orationum instantia, ieiunii assiduitas, linguae utilitas et modestia totius corporis. Horum autem florum fructus est vitae¹ aeterna, ad quam nos pervenire ille concedat, qui nos suo sanguine redemit et in filios suae dilectionis adoptavit, Iesus Christus Dominus noster.

1) So Pertz.

N a c h t r a g.

Es ist oben S. 457 anzugeben unterlassen worden, dass das Registrum Iohannis VIII. papae zuerst in dem Epistolarum decretalium summorum pontificum tom. III. (Romae 1591) p. 287—514 von Caraffa herausgegeben ist.

S. 497 ist als Nr. 34^a einzuschieben:

Parduli, episcopi Laudunensis ad Hincmarum Remensem archiepiscopum ep., qua gaudere se significat, quod sanitas Hincmaro reddita sit, redditamque ut studiosius custodiat adhortatur: 'Gloria in excelsis Deo'. Sirmond, Opp. Hincmari II, p. 838. Nunc primum ex cod. S. Remigii Remensis.

Auf dieses eine an Hincmar gerichtete Schreiben, welches von Sirmond unter die Briefe Hincmars von Reims und Hincmars von Laon aufgenommen ist, besonders hinzuweisen, dürfte darum gerathen sein, weil es hervorgehoben zu werden verdient, dass oben S. 455 unter 'Hincmari Remensis archiepiscopi epistolae' nur die Dictate Hincmars (und die davon nicht zu trennenden Briefe Hincmars von Laon) verstanden worden sind: es wird bei der Bearbeitung zu entscheiden sein, ob — wie bei den Alkuinbriefen — mit den von Hincmar verfassten Briefen auch alle diejenigen Schreiben zu vereinigen sind, welche an ihn gerichtet worden sind, also vor allen die Papstbriefe, welche oben (S. 462. 469 f. 478) bei jedem Papste in gesonderter Reihe zusammengestellt sind.
